

RESEARCH THAT MATTERS

ЈАВНО МЊЕЊЕ О ПРАВИМА ТРАНСРОДНИХ ОСОБА у СРБИЈА

June 2021

Винстон Лухур (Winston Luhur)

Ивана Крстић (Ivana Krstic)

Ари Шо (Ari Shaw)

УВОД

Овај извештај пружа информације о јавном мњењу о трансродним особама и њиховим правима у Србији. Анализирали смо податке прикупљене анкетом Глобални ставови о трансродним особама, путем панела у Србији, како бисмо представили нове информације о ставовима према трансродним особама и њиховим правима, као и о њиховом статусу у српском друштву. Ово је од посебног значаја, јер тек неколицина студија пружа информације о социјалном положају трансродних особа и њиховим искуствима у Србији.¹

У Србији има око 20.000 трансродних особа.² Ове особе се налазе у посебно рањивом положају јер правила која уређују признање правног рода и даље захтевају одређене медицинске поступке. Од 1989. године, када је изведена прва операција потврђивања пола³ око 8 до 10 особа годишње се подвргне овој операцији.⁴ Према неким проценама, 80% трансродних особа у Србији је или заинтересовано за операцију, или није у могућности да се подвргне операцији потврђивања пола.⁵

Устав Републике Србије гарантује основна људска права и слободе, док антидискриминациона одредба⁶ забрањује дискриминацију по било ком основу; међутим, Устав нигде изричито не помиње сексуалну оријентацију или родни идентитет. Србија је у марту 2009. године усвојила први свеобухватни Закон о забрани дискриминације, који изричито помиње сексуалну оријентацију и родни идентитет, што представља важну прекретницу у обезбеђењу равноправности у Србији. Закон о забрани дискриминације забрањује различите облике дискриминаторних радњи у свим областима живота, као и по свим основима.⁷ Поред тога, изазивање и подстицање неједнакости, мржње и нетрпељивости по основу сексуалне оријентације и родног идентитета сматра се нарочито тешким обликом дискриминације.⁸ Законом се установљава посебан парнични поступак пред судом и независан надзор који врши Повереник за заштиту равноправности, који има широка овлашћења за поступање у случајевима дискриминације.⁹ Повереник прима притужбе и доноси мишљења, иницира стратешке парнице за заштиту од дискриминације, учествује у правним поступцима који се тичу дискриминације, покреће кривичне и прекршајне поступке и издаје опште препоруке и јавна упозорења. Бројни други закони такође садрже одредбе о забрани дискриминације, али тек неколицина изричито помиње родни идентитет.¹⁰

Осим заштите у случају дискриминације, измена законодавства унапредила је права трансродних особа у Србији. На пример, покриће националног здравственог осигурања у Србији је 2011. године проширено да покрива најмање 65% трошкова операције.¹¹ Током 2018. године, усвојена су два важна закона којима се утврђује правни основ за промену података у матичним књигама рођених и за издавање нових личних исправа након признавања правног рода.¹² До тога је дошло шест година након одлуке Уставног суда која је означила прекретницу, а која је предвиђала да одбијање управних органа да изврше промену у матичним књигама рођених након операције потврђивања пола представља повреду Устава.¹³ Поред тога, током 2018. године, Министар здравља је донео правилник којом се трансродним особама омогућава да упишу промену пола и нови идентитет пре завршетка операције потврђивања пола.¹⁴

Упркос овим изменама законодавства, трансродне особе су и даље суочене са бројним

изазовима у поштовању и остваривању права, као што је недостатак информација о условима за приступ правима, недоследне праксе државних органа, погрешне информације које пружају здравствени радници или недовољно регулисан поступак у здравственим установама које издају потврду о промени пола појединца. Трансродне особе су такође суочене са стигматизацијом, предрасудама и дискриминацијом,¹⁵ насиљем,¹⁶ говором мржње и злочинима из мржње.¹⁷ Према Кривичном закону, насиље засновано на родном идентитету представља отежавајућу околност.¹⁸ Од 2016. године, организовани су бројни тренинзи за борбу против дискриминацију за полицијске службенике, као и за судије, јавне тужиоце и полицијске службенике, са циљем да се унапреди њихово знање и њихове вештине потребне за ефикасну истрагу и гоњење кривичних дела у случају злочина из мржње.¹⁹ Међутим, примена законодавства у области говора мржње и злочина из мржње и даље је недовољно ефикасна, те „не постоји одлучно деловање против активности расистичких, хомофобних и трансфобних хулиганских група.”²⁰

Такође, забележена су одлагања увођења или усвајања нових закона који би унапредили благостање трансродних особа и попунили постојеће правне празнине. Први предлог Закона о родном идентитету припремљен је 2012. године, али још увек није усвојен. Нови предлог Закона, који је припремила невладина организација Гетен (Центар за права ЛГБТИКА особа), представљен је у децембру 2019. године. Предлог предвиђа убрзавање и омогућавање управног поступка за промену исправа, и гарантује права на запошљавање, као и права на породицу и брачни живот. Овај предлог такође прописује право на промену имена, рода и јединственог матичног броја непосредно након што особа буде препозната као трансродна, тј. након добијања дијагнозе „трансесуализам”, како је предвиђено законом.

Треба нагласити да истополни бракови нису признати у Србији, а одредбе Породичног закона које се односе на ванбрачне заједнице нису примењиве на стабилне истополне заједнице. Тако нема ни пресуде која се односи на о истополне заједнице. Измене и допуне Закона о породици, достављене Народној скупштини крајем 2018. године, препознају истополне парове и теже да изједначе њихов статуса са статусом ванбрачне заједнице. Поред тога, неколико организација цивилног друштва је током 2013. године припремило Модел закона о регистрованим истополним заједницама. Док је био у разматрању, медији су почели да извештавају о Моделу закона у негативном контексту, и Влада се повукла из даљих преговора, који никада нису настављени.²¹ У тренутку припреме овог извештаја, главна политика која препознаје припаднике ЛГБТИ популације као рањиву групу у Србији је Стратегија борбе против дискриминације која је усвојена за период 2013-2018 и коју прати Акциони план.²² Међутим, Стратегија и Акциони план су истекли, а нова стратегија још увек није усвојена.

Доступно је веома мало података о положају ЛГБТИ особа запосленим у оружаним снагама.²³ Званично, служење војске није обавезно и отворено је за све у Србији, без икакве дискриминације. Стога, сексуална оријентација или родни идентитет не представљају препреку да појединац постане професионални војник у Војсци Србије. Међутим, ЛГБТИ организације верују да се у пракси примењује политика „не питај, не причај”.²⁴ Штавише, ако је преовлађујући интерес друштва, који изражавају доносиоци политика, да се промовише укључење ЛГБТИ особа у рад установа, хијерархијска природа полиције и војске налаже да ће се то вероватно десити у пракси.²⁵ Ипак, ЛГБТИ особе верују да не постоји права намера и способност за

њихову интеграцију у редове Војске.²⁶ Поред тога, Војна академија и даље користи наставна средства која су дискриминаторна и увредљива за ЛГБТИ особе²⁷ и која доприносе негативном ставу према трансродним особама.²⁸ Тумачењем ставова грађана Србије према трансродним особама, ова анкета допуњује истраживање које се бави трансродним особама у Србији и расветљава реалност у којој ове особе живе.

МЕТОДОЛОГИЈА

У овом извештају биће изнети подаци прикупљени за потребе анкете Глобални ставови према трансродним особама за 2017. годину о упознатости јавности и ставовима о трансродним особама.²⁹ Узорак у Србији укључивао је испитанике старости од 16 до 64 године (видети Прилог II за методолошке детаље). Подаци добијени од панела у Србији пондерисани су тако да одражавају популацију Србије старости од 16 до 64 и сматрају се национално репрезентативним.³⁰

Аналитички узорак обухватао је 507 испитаника. У наставку су изнети пондерисани проценти и интервали поузданости од 95% како би се описале демографске и социо-економске карактеристике испитаника, познавање трансродних особа и ставови о трансродним особама и сродним јавним политикама. Сprovedена је пондерисана вишеструка анализа номиналне логистичке регресије како б се утврдило да ли су карактеристике на нивоу појединца, као што су пол, старост, образовање, приходи и познавање трансродних особа, повезане са зависним варијаблама, као што су ставови према трансродним особама, њиховим правима и њиховом статусу у друштву. Варијабла образовања подељена је на основно и средње образовање насупрот високом образовању, јер је број испитаника са основним образовањем био превише мали да би се добиле поуздане процене. У Прилогу II наведени су додатни методолошки детаљи у форми Додатка уз Ипсос методологију за извештаје о појединачној земљи. Општи институционални одбор за ревизију на Универзитету Калифорнија у Лос Анђелесу Север (North General Institutional Review Board - NGIRB) сматра ову студију изузетом из ревизије људских испитаника због коришћења података који нису идентификовани.

ЈАВНО МЊЕЊЕ О ТРАНСРОДНИМ ОСОБАМА И ЊИХОВИМ ПРАВИМА

ДЕМОГРАФСКЕ И СОЦИО-ЕКОНОМСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Током 2017. године, укупно 507 испитаника компаније Ипсос у Србији учествовало је у анкети Глобални ставови о трансродним особама. Међу испитаницима је забележен сразмеран удео жена (49,6%) и мушкараца (50,4%) (Табела 1). Око трећине (34,0%) учесника припадала је старосној групи од 16 до 34 године; 32,5% учесника припадало је старосној групи од 35 до 49 година, док је 33,5% испитаника припадало старосној групи од 50 до 64 година (просечна старост=41,1 година).

Више од половине испитаника (56,9%) изјавило је да има завршено високо образовање, 40,6% изјавило је да има завршену средњу школу и да високо образовање није у току, док је преосталих 2,5% изјавило да има завршену основну школу. Приближно један од десет (9,3%) испитаника пријавио је ниске месечне приходе домаћинства (<24.000 динара), док су слични проценти испитаника пријавили средња (46,6%) и висока (44,0%) примања домаћинства од 24.001 до 64.000 динара или преко >64.000 динара. Скоро једна половина испитаника изјавила је да је у браку (49,2%), док је већина испитаника изјавила да је у радном односу (83,1%).

Табела 1: Демографске и социо-економске карактеристике учесника у анкети (Н=507)

	НЕПОНДЕРИСАНА УЧЕСТАЛОСТ	ПОНДЕРИСАНИ ПРОЦЕНАТ	ИНТЕРВАЛ ПОУЗДАНОСТИ ОД 95%
Пол			
Мушкарци	241	50,4%	45,6%, 55,2%
Жене	266	49,6%	44,8%, 54,4%
Старост (у годинама)			
Просек	507	41,1	39,9, 42,4
16-34	183	34,0%	29,7%, 38,6%
35-49	157	32,5%	28,1%, 37,2%
50-64	167	33,5%	29,1%, 38,3%
Образовање			
Основно (незавршена основна школа, завршена основна школа)	12	2,5%	1,3%, 4,9%
Средње (незавршена средња школа, незавршена средња школа али има занат, завршена средња школа, незавршен факултет)	207	40,6%	36,0%, 45,5%
Високо (завршена виша школа, завршен факултет)	288	56,9%	52,0%, 61,6%
Месечни приходи домаћинства			
Ниски (<24.000 динара)	44	9,3%	6,8%, 12,7%
Средњи (24.001 динара до 64.000 динара)	203	46,6%	41,4%, 51,9%
Високи (>64.000 динара)	185	44,0%	38,9%, 49,3%

	НЕПОНДЕРИСАНА УЧЕСТАЛОСТ	ПОНДЕРИСАНИ ПРОЦЕНАТ	ИНТЕРВАЛ ПОУЗДАНОСТИ ОД 95%
Брачно стање			
У браку	248	49,2%	44,4%, 54,0%
Остало [†]	259	50,8%	46,8%, 55,6%
Радни статус^{††}			
Запослени	423	83,1%	79,1%, 86,4%
Незапослени	84	16,9%	13,6%, 20,9%

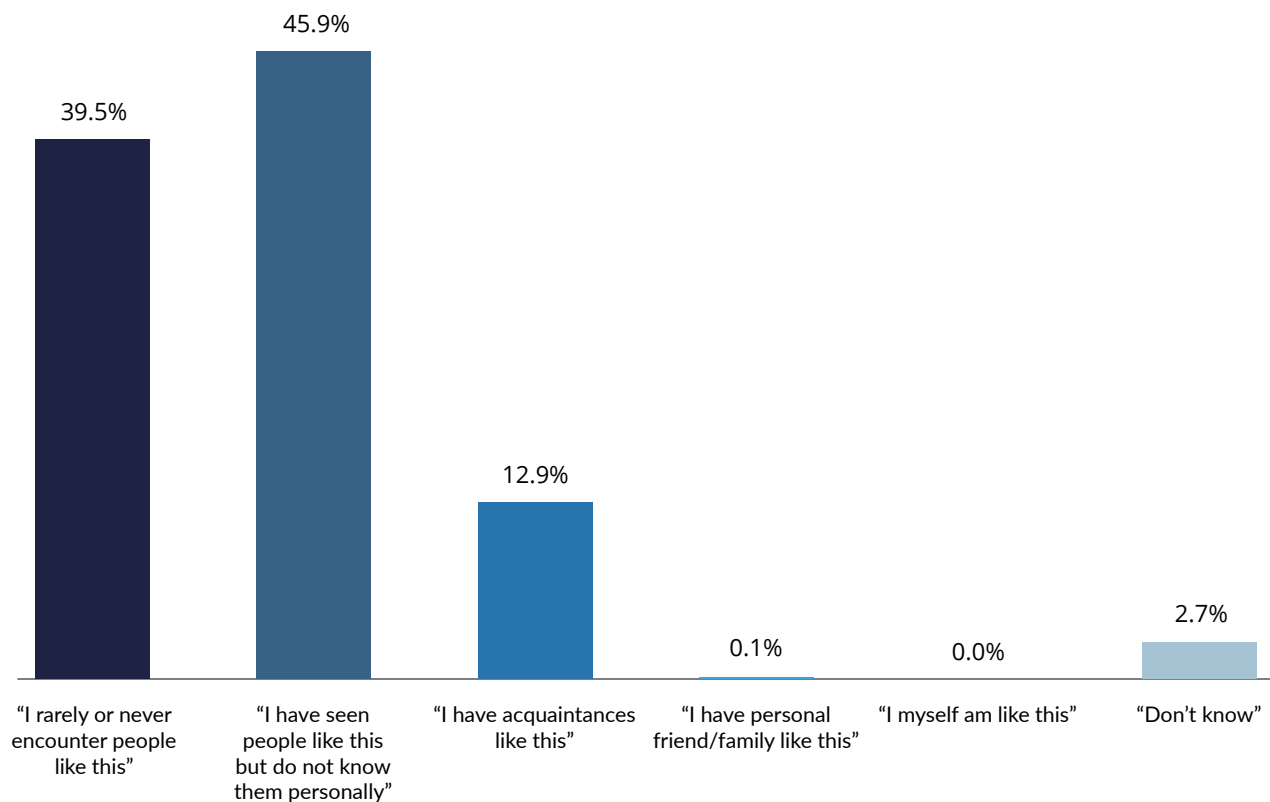
[†] Остало укључује ванбрачне заједнице/заједнички живот у браку, слободне особе, разведене особе и удовце/удовице;

^{††} Запослени укључују запослене са пуним радним временом, запослене са непуним радним временом, samozапослене и војна лица; Незапослени укључују студенте, лица која су била незапослена, домаћице и пензионере.

ПОЗНАВАЊЕ ТРАНСРОДНИХ ОСОБА

Скоро половина учесника (45,9%) изјавила је да је виђала трансродне особе, али да их лично не познаје (Слика 1). Више од трећине (39,5%) изјавило је да готово никада или никада не срећу трансродне особе, док је око једне десетине (12,9%) испитаника изјавило да познају трансродне особе. Свега неколико испитаника (0,1%) изјавило је да имају блиске пријатеље или чланове породице који су трансродне особе, при чему се ниједан од испитаника није изјаснио као трансродна особа према пруженој дефиницији. Неколико учесника (2,7%) изјавило је „Не знам“ као одговор на ово питање.³¹

Слика 1. Познавање трансродних особа на страни испитаника (N=507)

Проценти одражавају одговоре учесника на питање „Неке особе се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола. На пример, особа која је на рођењу сматрана мушким новорођенчетом заправо се осећа као женско и стога се облачи и живи као жена, као и особа која је на рођењу сматрана женским новорођенчетом заправо се осећа као мушкарац и стога се облачи и живи као мушкарац. Колико сте упознати, ако уопште, са оваквим особама? Изаберите све одговоре који су примењиви“. Проценти неће дати збир 100% с обзиром на то да је испитаницима дозвољено да дају више одговора.

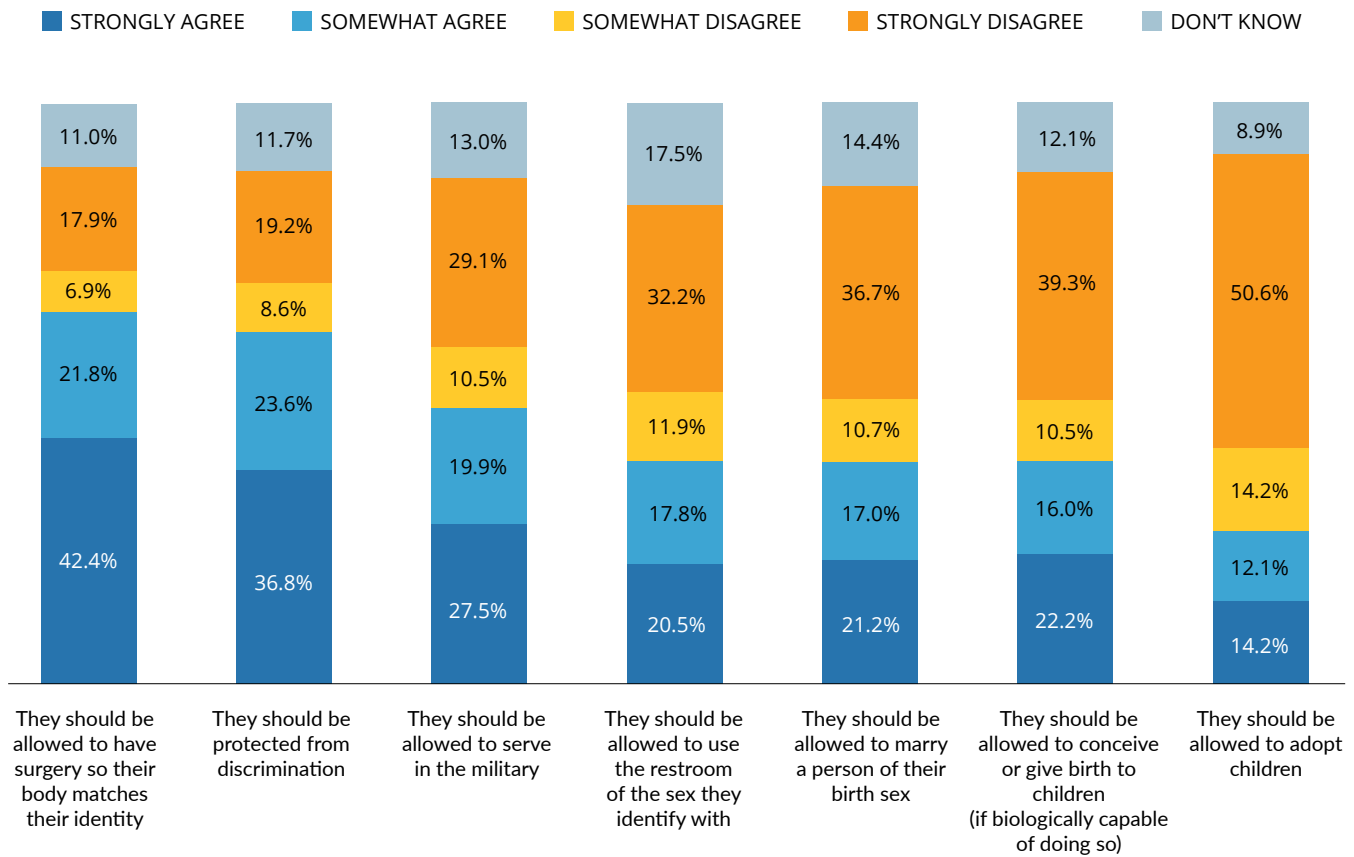
Испитаници су означили различите нивое упознатости са трансродним особама. Категоризујући одговоре на питање на Слици 1 у узајамно искључиве опције, већина (84,3%) учесника изјавила је да је само видела трансродне особе, али да их не познаје лично или да ретко или никада не среће трансродне особе (није приказано). Неколико испитаника (13,0%) изјавило је да има познанике, пријатеље или чланове породице који су трансродне особе (није приказано).

СТАВОВИ ПРЕМА ПРАВИМА ТРАНСРОДНИХ ОСОБА

При процени ставова, већи проценти испитаника су се слагали, веома или донекле, са већином процењиваних политика (Слика 2). Већина испитаника сложила се да трансродним особама треба да буде дозвољена операција потврђивања пола (64,2% насупрот 24,8%) и да треба да буду заштићени од дискриминације од стране власти (60,4% насупрот 27,8%). Већи број испитаника се сложио да трансродним особама треба да буде дозвољено да служе војску (47,4% насупрот 39,6%). Супротно томе, више испитаника се није сложило него што се сложило да трансродним особама треба да буде дозвољено да користе тоалет у складу са њиховим родним идентитетом (44,1% насупрот 38,3%), да ступају у брак са особом истог пола с којим су рођени (47,4% насупрот 38,2%), да праве или рађају децу (49,8% насупрот 38,2%), да усвајају децу (64,8% насупрот 26,3%). У одговорима на наведених седам ставки, 8,9% до 17,5% испитаника означило је одговор „Не знам“.

Слика 2. Ставови према правима трансродних особа међу учесницима панела (N=507)

П: Наведите да ли се слажете или не слажете са сваком од следећих изјава о особама које се облаче и живе као припадници једног пола, иако су рођене као припадници другог пола.

Применом анализе пондерисане регресије, истражено је колико испитаници познају трансродне особе³² и демографски и социо-економски статуси испитаника повезани су са њиховим ставовима према наведеним изјавама о правима (Прилог I, Табела A). Нарочито, испитаници који су изјавили да познају трансродне особе (у односу на оне који су изјавили да не познају трансродне особе) били су склонији томе да се сложе него да се не сложе са пет од седам наведених права трансродних особа (контрола за старост, пол, постигнут ниво образовања и приходи домаћинства). Ово укључује права трансродних особа да ступају у брак са особама истог пола с којим су рођени (однос релативног ризика [PPP]=2,02; ЦИ [1,07, 3,83]), да праве или рађају децу (PPP=2,34; ЦИ [1,24, 4,41]), да усвајају децу (PPP=2,07; ЦИ [1,09, 3,93]), да их власт штити од дискриминације (PPP=3,14; ЦИ [1,28, 7,70]), и да служе војску (PPP=2,96; ЦИ [1,40, 6,27]).³³

Испитаници старости од 16 до 34 године били су мање склони од испитаника старости од 50 до 64 да се сложе да трансродним особама треба дозволити операције потврђивања пола (PPP=0,42; ЦИ [0,21, 0,81]).

Испитаници који су пријавили висок ниво образовања били су знатно склонији од оних који су пријавили основни или средњи ниво образовања да се сложе да трансродним особама треба дозволити операције потврђивања пола (PPP=3,50; ЦИ [1,99, 6,16]), коришћење тоалета у складу са њиховим родним идентитетом (PPP=1,70; ЦИ [1,04, 2,80]), ступање у брак са особама истог пола с којим су рођени (PPP=2,69; ЦИ [1,63, 4,43]), прављење или рађање деце (PPP=2,57; ЦИ [1,57, 4,21]), и да их власт штити од дискриминације (PPP=1,88; ЦИ [1,13, 3,13]).

Испитаници са високим приходима домаћинства били су знатно склонији, у поређењу са испитаницима са нижим приходима домаћинства, да се сложе да трансродним особама треба дозволити операције потврђивања пола како би ускладили свој род са својим идентитетом (PPP=2,94; ЦИ [1,24, 6,96]).

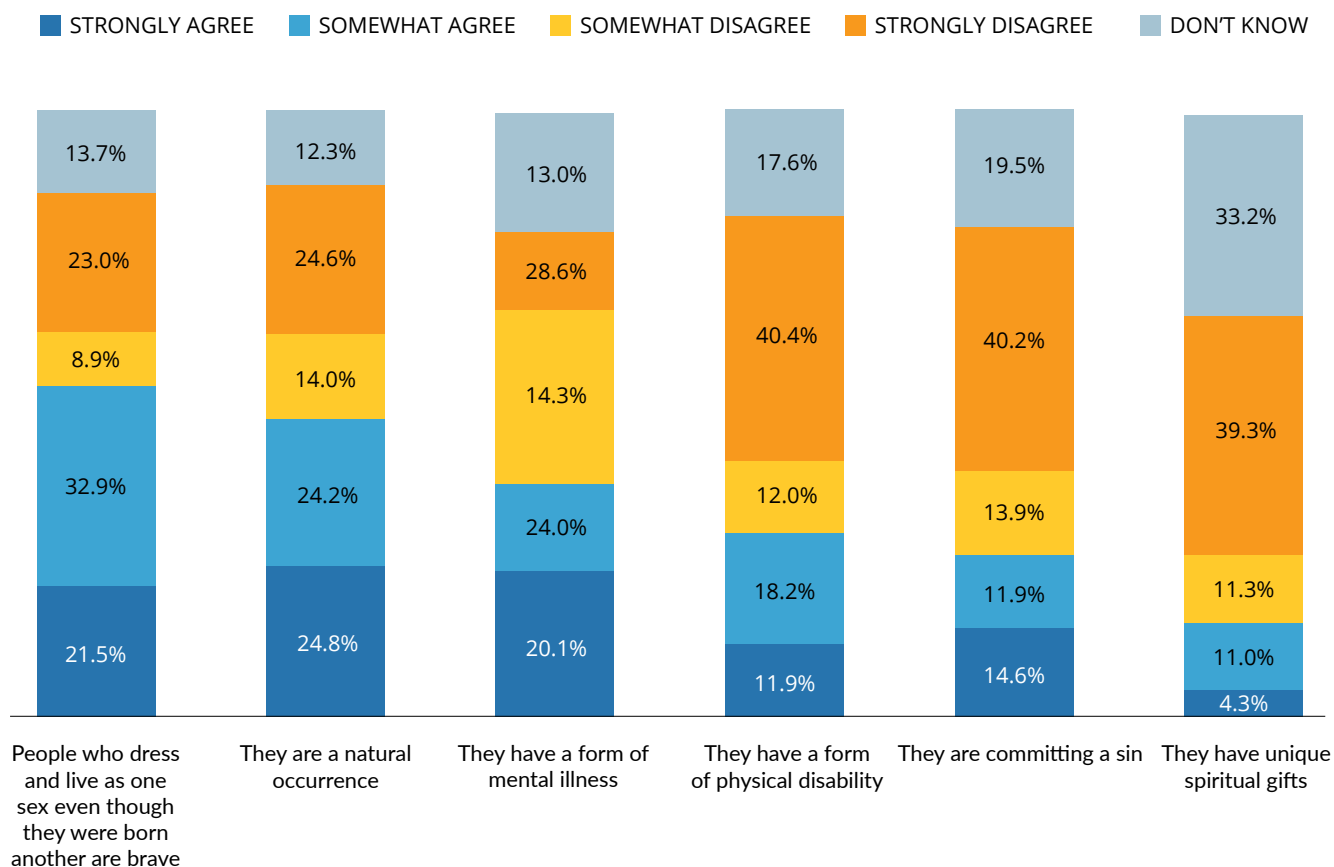
Није утврђена значајна веза између пола учесника и ставова према правима трансродних особа. Због слабог прилагођавања модела, нису пријављени резултати регресије о томе да ли трансродним особама треба да буде дозвољено да усвајају децу.

СТАВОВИ ПРЕМА ТРАНСРОДНИМ ОСОБАМА³⁴

Више од половине испитаника сагласило се да су трансродне особе храбре (54,4% наспрот 31,9%) (Слика 3). Већи број испитаника се сложио да су трансродне особе природне (49,0% наспрот 38,6%). Већина испитаника се такође није сложила да трансродне особе имају неки облик инвалидитета (52,4% наспрот 30,1%), да живе у греху (54,1% наспрот 26,5%), или да имају јединствен духовни склоп (50,6% наспрот 15,3%). Приближно једнак број испитаника се сложио (44,1%) и није сложио (42,9%) да трансродне особе имају неки облик менталног обољења. У одговорима на наведених шест ставки, 12,3% и 33,2% испитаника означило је одговор „Не знам“.

Слика 3. Ставови према трансродним особама међу учесницима панела (N=507)

П: Наведите да ли се слажете или не слажете са сваком од следећих изјава о особама које се облаче и живе као припадници једног пола, иако су рођене као припадници другог пола. .

Како је приказано у Прилогу I, Табела Б, испитаници који су се изјаснили да познају трансродну особу били су знатно мање склони, у поређењу са онима који су изјавили да не познају трансродну особу, да се сложе да трансродне особе имају неко облик менталног обољења ($PPP=0,41$; ЦИ $[0,22, 0,77]$) или да имају неки облик физичког инвалидитета ($PPP=0,45$; ЦИ $[0,23, 0,91]$). Поред тога, ови испитаници су били склонији да се сложе да трансродне особе имају јединствен духовни склоп ($PPP=2,54$; ЦИ $[1,17, 5,48]$).

Млађи испитаници старости од 16 до 34 ($PPP=0,39$; ЦИ $[0,22, 0,69]$) и старости од 35 до 49 ($PPP=0,46$; ЦИ $[0,26, 0,83]$) били су мање склони да се сложе од испитаника старости од 50 до 64 да су трансродне особе природна појава.

Испитаници са високим нивоом образовања били су мање склони да се сложе, у поређењу са испитаницима са основним или средњим нивоом образовања, да трансродне особе имају неки облик менталног обољења ($PPP=0,47$; ЦИ $[0,29, 0,77]$), да имају неки облик физичког инвалидитета ($PPP=0,49$; ЦИ $[0,30, 0,80]$) или да живе у греху ($PPP=0,50$; ЦИ $[0,30, 0,85]$). Такође су били склонији да се сложе да трансродне особе представљају природну појаву ($PPP=2,54$; ЦИ $[1,55, 4,17]$).

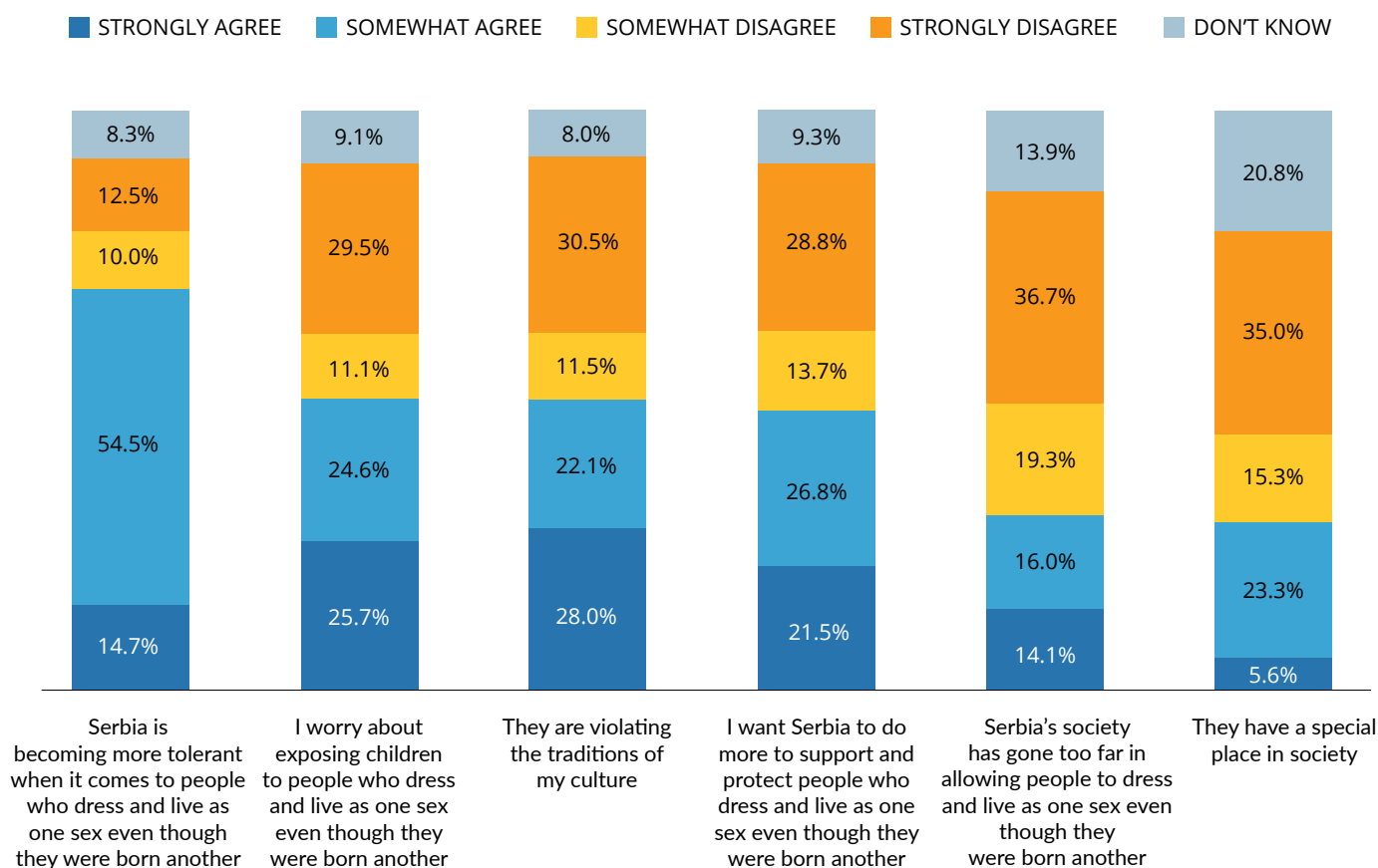
Није утврђена значајна веза између пола и нивоа прихода домаћинства испитаника и ставова према трансродним особама. Због слабог прилагођавања модела, нисмо пријављивали резултате регресије о томе да ли трансродне особе живе у греху, или да ли су трансродне особе храбре.

СТАВОВИ ПРЕМА ТРАНСРОДНИМ ОСОБАМА У ДРУШТВУ

Већина испитаника сложила се да Србија постаје толерантнија када је реч о трансродним особама (69,2% насупротив 22,5%) (Слика 4). Нешто већи број испитаника се сложио да желе да Србија више подржава и штити трансродне особе (48,3% насупротив 42,5%), док се више од половине испитаника није сложило да је друштво у Србији отишло предалеко у дозвољавању права трансродним особама (56,0% насупротив 30,1%). Половина испитаника се сложила са изјавом да се брину о изложености своје деце трансродним особама (50,3% насупротив 40,6%) и да трансродне особе крше традиције њихове културе (50,1% насупротив 42,0%), док се половина испитаника такође није сложила да трансродне особе имају посебно место у друштву (50,3% насупротив 28,9%). У одговорима на наведених шест ставки, између 8,9% и 20,8% испитаника означило је одговор „Не знам“.

Слика 4. Ставови према трансродним особама у друштву међу учесницима панела (N=507)

П: Наведите да ли се слажете или не слажете са сваком од следећих изјава о особама које се облаче и живе као припадници једног пола, иако су рођене као припадници другог пола.

Закључци до којих се дошло применом модела пондерисане регресије, како су приказани у Прилогу I, Табела Ц, показују да су испитаници који су изјавили да познају трансродну особу знатно мање склони да се сложе да су забринути због изложености деце трансродним особама ($PPP=0,44$; ЦИ $[0,23, 0,87]$) и да трансродне особе крше традиције њихове културе ($PPP=0,40$; ЦИ $[0,21, 0,79]$). Ови испитаници су такође били знатно склонији да се сложе да желе да Србија пружи већу подршку и заштиту трансродним особама ($PPP=2,17$; ЦИ $[1,15, 4,12]$).

У поређењу са испитаницима са основним или средњим нивоом образовања, учесници са високим нивоом образовања били су мање склони да се сложе да је Србија отишла предалеко у дозвољавању права трансродним особама ($PPP=0,32$; ЦИ $[0,19, 0,54]$), да су забринути због изложености деце трансродним особама ($PPP=0,52$; ЦИ $[0,32, 0,85]$), и да трансродне особе крше традиције њихове културе ($PPP=0,52$; ЦИ $[0,33, 0,83]$). Ови испитаници су такође били склонији да се сложе да желе да Србија пружи већу подршку и заштиту трансродним особама ($PPP=1,65$; ЦИ $[1,03, 2,63]$).

Није утврђена веза између значајно различитих нивоа слагања с изјавама о трансродним особама у друштву и пола, старости и нивоа прихода домаћинства испитаника. Због слабог прилагођавања модела, нису пријављени резултати регресије о томе да ли трансродне особе имају посебно место у друштву и да ли Србија постаје толерантнија према трансродним особама.

ДИСКУСИЈА

Ова студија је једна од првих која међу одраслим испитаницима из Србије испитује мишљење јавности о трансродним особама и њиховим правима. Занимљиво је истаћи да међу свим земаља које су обухваћене Ипсос истраживањем Глобалних ставова о трансродним особама (њих 27), само у Србији се ниједан од испитаника није изјаснио као трансродна особа. Испитаници генерално не познају трансродне особе, имајући у виду да је велика већина испитаника изјавила да не познајте трансродну особу, или да ретко или никада не среће трансродне особе (84,3%). Свега 0,1% испитаника изјавило је да има личне пријатеље или чланове породице који су трансродне особе. Овај ниски проценат показује да је број особа које имају интеракцију са трансродним особама у Србији и даље на ниском нивоу.³⁵ Такође показује и да су трансродне особе и даље невидљиве у српском друштву и да трансродне особе не откривају свој идентитет због страха од одбацивања, одбијања услуга и забринутости око приватности и безбедности, како нека истраживања показују.³⁶

Испитаници са високим нивоом образовања су знатно склонији од оних са нижим нивоом образовања да се сложе са изјавама које подржавају трансродне особе и њихова права, као што је да трансродним особама треба дозволити операције потврђивања пола како би се њихов род ускладио са идентитетом, да користе тоалет у складу са својим родним идентитетом, да ступају у брак са особама истог пола с којим су рођени, да праве или рађају децу и да буду заштићени од дискриминације од стране власти.

Испитаници старости од 16 до 34 године били су знатно мање склони од испитаника старости од 50 до 64 година да се сложе са изјавама које подржавају трансродне особе. Ови резултати су доследни са неким истраживањима која показују да су млади људи у Србији традиционалнији, понекад чак и више од њихових родитеља. Разлоге треба тражити у томе што су одрастали у периоду транзиције након сукоба на Балкану који је донео већи степен поштовања традиционалних ставова о родним идентитетима и улогама и нетолеранцију ка сваком одступању од таквих традиционалних модела.³⁷ Тренд примећен међу млађом популацијом такође се може објаснити све присутнијим трендом апатије, отуђења и равнодушности према овој популацији, што доводи до потенцијала за прихватање радикалних и екстремистичких идеја.³⁸ Ово такође објашњава интензивирање стопа дискриминације и узнемиравања ЛГБТИ студената од стране њихових колега у Србији,³⁹ што је довело до напора да дискриминаторни наставни материјали буду искључени како би се створило инклузивније окружење за учење.⁴⁰

Иако се 64,2% испитаника сложило да трансродним особама треба дозволити операције потврђивања пола, овај проценат је и даље мали имајући у виду да се операција успешно изводи у Србији од 1989. године и да је Београдски центар за гениталну реконструктивну хирургију постао средиште за операције промене пола.⁴¹

Такође је занимљиво напоменути да су у Србији забележени слични ставови у погледу права трансродних особа као у другим анкетираним земљама које строго поштују традиционалне родне улоге, као што су Мађарска, Пољска, Јужна Кореја и Јапан. У Србији, верске установе такође могу да утичу на законодавство и политике које утичу на родне улоге. У време када је Закон о забрани дискриминације био у припреми, пратила га је жучна расправа у Скупштини

која је довела до повлачења предлога закона.⁴² Српска православна црква, уз подршку неколико других верских заједница, посебно се противила предлогу због одредбе која се односила на забрану дискриминације на основу сексуалне оријентације.⁴³ Као компромисно решење, одређене одредбе првобитног предлога закона су измењене, чиме је доказана моћ Цркве да утиче на процес доношења закона.⁴⁴

Утицај традиционалних родних улога је нарочито видљив у ставовима који се тичу брачних и родитељских права. Према студији коју је спровела компанија Ипсос, Србија има најмањи број испитаника, у поређењу са другим земљама, који се слажу да трансродним особама треба да буде дозвољено да ступају у брак са особом истог пола с којим су рођени и да праве или рађају децу (38,2%)⁴⁵ или да усвајају децу (26,3%). У већинској култури у Србији, право трансродних особа да ступају у брак и усвајају децу посматра се у контексту „системског уништавања етичких, моралних, хришћанских и људских“ вредности,⁴⁶ као и са уништавањем традиционалне породице.⁴⁷ Такође, само 38,3% испитаника је сагласно да трансродне особе могу да користе тоалет у складу са њиховим родом, док се свега 47,4% испитаника слаже да трансродне особе треба да служе војску. Посебно је важно напоменути да су испитаници који су изјавили да познају трансродну особу, као и испитаници који су изјавили да имају висок ниво образовања, били знатно склонији да подрже ова права. Ово указује на то да лични контакт са трансродним особама значајно смањује предрасуде и стереотипе о њима.⁴⁸

Значајан број испитаника верује да трансродне особе „нису природна појава“ (38,6%), имају неки облик физичког инвалидитета (30,1%), да живе у греху (26,5%); особе које су изјавиле да не познају трансродну особу су склоније неговању оваквих ставова. Такође, 44,1% испитаника из Србије слаже се да трансродне особе имају ментално обољење, што је највећи удео испитаника у 16 земаља у којима су прикупљени национално репрезентативни подаци.⁴⁹ На овај став потенцијално утичу државни службеници⁵⁰ и верски великодостојници,⁵¹ који често користе јавни простор како би изразили ово мишљење, упркос чињеници да се такво мишљење препознаје као говор мржње.⁵²

Када је реч о ставовима према трансродним особама у друштву, већина испитаника се слаже да Србија постаје толерантнија (69,2%). Истовремено, свега 48,3% се слаже да желе да Србија више подржава и штити трансродне особе, што Србију доводи на позицију иза Пољске, Мађарске, Јапана и Јужне Кореје, у студији коју је спровела компанија Ипсос. Такође, приближно једна трећина (30,1%) испитаника се слаже да је друштво у Србији отишло предалеко у дозвољавању трансродним особама да живе потпуно и отворено. Овај став је вероватно производ лажне слике и негативне реторике која се у медијима користи када се говори о ЛГБТИ особама. На пример, хомосексуални однос се описује као „пожудан, безначајан, хедонистички и конзумеристички“, а ЛГБТИ особе су особе које владају светом док истовремено намећу „агресивну трансексуалну пропаганду и педофилију“. Иако сама по себи није усмерена директно на трансродне особе, ова лажна реторика може да утиче на опште ставове према сексуалним и родним мањинама. Стога не изненађује што је половина испитаника сагласна са изјавом да су забринути због излагања деце трансродним особама (50,3%), и да трансродне особе крше традиције њихове културе (50,1%). На крају, свега 28,9% испитаника је сагласно да трансродне особе имају посебно место у друштву. Опет, ставови се разликују према нивоу образовања: у поређењу са испитаницима са основним или средњим образовањем, испитаници

са високим образовањем су мање склони да се сложе да је Србија отишла предалеко у погледу права трансродних особа, да су забринути због излагања деце трансродним особама и да трансродне особе крше културне традиције. Испитаници са вишим нивоом образовања су такође били склонији да се сложе да желе да Србија пружи већу подршку и заштиту трансродним особама.

Овај извештај помаже у утврђивању основе за будућа истраживања јавног мњења о трансродним особама и њиховим правима, као и о њиховом статусу у српском друштву. Имајући у виду мање повољне ставове према трансродним особама код млађих испитаника, будућа истраживања треба да се фокусирају на ову групу, како би се боље разумели њихови ставови према правима трансродних особа, са посебним акцентом на увођење мера за унапређење јавне подршке. Будућа истраживања такође треба да се фокусирају на утицај традиције и вере на негативне ставове према трансродним особама у српском друштву, као и на улогу медија у стварању и јачању негативних перцепција. Медији у Србији препознатљиви су по својим непрекидно дискриминаторским ставовима према ЛГБТИ особама,⁵⁵ и будућа истраживања треба да се фокусирају на језик који се користи у јавном простору и на штетне утицаје говора мржње усмереног према трансродним особама. Осим тога, треба истражити разлике у јавном мњењу у различитим регионима у Србији, а нарочито разлике између градских и сеоских средина. На крају, потребно је спровести додатно истраживање улоге здравствених радника у Србији, имајући у виду да одређени здравствени радници ометају процес правног признавања трансродних особа, заступајући тезу да трансродне особе пате од менталног поремећаја. Будућа истраживања треба да се фокусирају на њихове ставове како би се расветлило ово питање и подржао процес пуне инклузије трансродних особа у српско друштво.

АУТОРИ

ВИНСТОН ЛУХУР (Winston Luhur) је истраживач сарадник на Институту Вилијамс.

ИВАНА КРСТИЋ (Ivana Krstic) је професорка Правног факултета Универзитета у Београду.

АРИ ШО (Ari Shaw) је директор Међународних програма на Институту Вилијамс.

ЗАХВАЛНИЦЕ

Аутори се захваљују Кериту Џ. Конрону, Блачфорд-Купер уваженом научнику и директору сектора истраживања на Институту Вилијамс и Ендрју Р. Флоресу, гостујућем научнику на Институту Вилијамс и доценту на Америчком универзитету на пруженим смерницама и помоћи током реализације овог пројекта. Аутори се такође захваљују Кристијану Ранђеловићу, извршном директору компаније „XY Spectrum“ и Илану Х. Мејеру, уваженом вишем научнику за јавне политике на Институту Вилијамс, на свеобухватним ревизијама и корисним повратним информацијама при изради првог нацрта ове публикације.

ABOUT THE WILLIAMS INSTITUTE

The Williams Institute is dedicated to conducting rigorous, independent research on sexual orientation and gender identity law and public policy. A think tank at UCLA Law, the Williams Institute produces high-quality research with real-world relevance and disseminates it to judges, legislators, policymakers, media, and the public. These studies can be accessed at the Williams Institute website.

FOR MORE INFORMATION

The Williams Institute, UCLA School of Law
Box 951476, Los Angeles, CA 90095-1476
williamsinstitute.law.ucla.edu

RESEARCH THAT MATTERS

ПРИЛОГ I

ПРЕДИКЦИЈЕ СТАВОВА ПРЕМА ТРАНСРОДНИМ ОСОБАМА, МОДЕЛИ ВИШЕСТРУКЕ НОМИНАЛНЕ ЛОГИСТИЧКЕ РЕГРЕСИЈЕ

Постоји неколико начина за дискусију о коефицијентима из вишеструке номиналне логистичке регресије; у овом извештају се користи термин однос релативног ризика (PPP), који други називају усклађеним „relative risk ratio“ или „relative odds ratio”.^{56, 57} У овом извештају избегава се описивање резултата помоћу термина као што су „ризик“, „могућност“ или „изгледи“, и уместо њих бирају се изрази попут „вероватноћа“ или „већа/мања склоност”.⁵⁸ Следеће табеле одражавају усклађене PPP које одговарају вредностима „слажем се“ (које комбинују „потпуно се слажем“ и „донекле се слажем“) или „не знам“ за сваки изражени став, у односу на референтну категорију одговарајући вредности „не слажем се“ (која комбинује „потпуно се не слажем“ и „донекле се не слажем“). На сваку ставку примењен је засебан модел вишеструке номиналне логистичке регресије како би се истражило како су пол, старост, образовање, приходи домаћинства и познавање трансродних особа повезани са ставовима испитаника, уз усклађивање за све остале варијабле у моделу. Односи релативног ризика (PPP) преко 1,0 указују на већу вероватноћу одобравања датог одговора (у односу на „неслагање“) у вези са предметном варијаблом (нпр. пол); PPP мањи од 1,0 указује на мању вероватноћу одобравања датог одговора. Подебљан текст означава везу која је статистички битна за п-вредност теста $p < 0,05$ („2-tailed“).

Табела А. Ставови према правима трансродних особа: Пондерисани односи релативног ризика и интервали поузданости од 95% из усклађивања модела вишеструке номиналне логистичке регресије за социо-демографске карактеристике и познавање трансродних особа (n=432)

	ТРЕБА ИМ ДОЗВОЛИТИ ОПЕРАЦИЈЕ ПОТВРЂИВАЊА ПОЛА КАКО БИ СЕ ЊИХОВ РОД УСКЛАДИО СА ИДЕНТИТЕТОМ			ТРЕБА ИМ ДОЗВОЛИТИ ДА КОРИСТЕ ТОАЛЕТ НАМЕЊЕН ОСОБАМА ПОЛА СА КОЈИМ СЕ ПОИСТОВЕЋУЈУ			ТРЕБА ИМ ДОЗВОЛИТИ ДА СТУПАЈУ У БРАК СА ОСОБОМ ИСТОГ ПОЛА С КОЈИМ СУ РОЂЕНИ			ТРЕБА ИМ ДОЗВОЛИТИ ДА ПРАВЕ ИЛИ РАЂАЈУ ДЕЦУ (АКО ЈЕ ТО БИОЛОШКИ МОГУЋЕ)		
	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ
	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)
Ф-статистика (ДФ) (п-вредност)	Ф(16, 19656) = 4,06, п<0,00			Ф(16, 19656) = 1,81, п<0,05			Ф(16, 19656) = 3,00, п<0,00			Ф(16, 19656) = 2,82, п<0,00		
Одсечак	1	1,18 (0,51, 2,75)	0,21 (0,07, 0,62)	1	0,39 (0,17, 0,92)	0,46 (0,16, 1,31)	1	0,55 (0,23, 1,29)	0,48 (0,18, 1,33)	1	0,54 (0,23, 1,27)	0,16 (0,05, 0,48)
Пол (реф.: женско)												
Мушкарци	1	0,66 (0,38, 1,14)	1,00 (0,44, 2,26)	1	0,74 (0,46, 1,19)	1,19 (0,64, 2,20)	1	0,67 (0,42, 1,08)	0,72 (0,36, 1,43)	1	1,12 (0,70, 1,79)	1,43 (0,66, 3,13)
Старост (реф.: старост 50-64)												
Старост 16-34	1	0,42 (0,21, 0,81)	1,16 (0,43, 3,13)	1	0,92 (0,52, 1,63)	0,69 (0,33, 1,46)	1	0,86 (0,48, 1,53)	1,38 (0,65, 2,92)	1	0,76 (0,43, 1,35)	1,01 (0,41, 2,48)
Старост 35-49	1	0,55 (0,28, 1,06)	0,74 (0,27, 2,02)	1	1,03 (0,57, 1,86)	0,83 (0,40, 1,70)	1	0,68 (0,38, 1,23)	0,68 (0,30, 1,53)	1	0,77 (0,43, 1,36)	0,56 (0,23, 1,34)
Ниво образовања (реф.: основни и средњи ниво образовања)												
Висок ниво образовања	1	3,50 (1,99, 6,16)	2,57 (1,08, 6,10)	1	1,70 (1,04, 2,80)	0,63 (0,34, 1,16)	1	2,69 (1,63, 4,43)	1,14 (0,57, 2,23)	1	2,57 (1,57, 4,21)	1,04 (0,49, 2,20)
Приход (реф.: ниски приходи)												
Средњи приходи	1	2,13 (0,93, 4,87)	1,35 (0,48, 3,83)	1	1,50 (0,66, 3,43)	1,31 (0,50, 3,44)	1	1,05 (0,45, 2,45)	0,62 (0,25, 1,58)	1	0,76 (0,34, 1,72)	1,23 (0,45, 3,31)
Високи приходи	1	2,94 (1,24, 6,96)	0,70 (0,23, 2,18)	1	2,20 (0,95, 5,09)	0,85 (0,30, 2,39)	1	1,11 (0,47, 2,65)	0,46 (0,17, 1,23)	1	0,90 (0,39, 2,04)	0,73 (0,26, 2,05)
Познавање трансродних особа (реф.: не познаје трансродну особу)												
Познаје трансродну особу	1	1,89 (0,79, 4,50)	1,63 (0,47, 5,68)	1	1,49 (0,76, 2,92)	1,22 (0,51, 2,91)	1	2,02 (1,07, 3,83)	1,03 (0,32, 3,29)	1	2,34 (1,24, 4,41)	1,16 (0,33, 4,04)
Не знам	1	0,20 (0,04, 0,96)	4,15 (0,98, 17,67)	1	0,97 (0,23, 4,14)	1,54 (0,31, 7,65)	1	0,53 (0,08, 3,27)	6,05 (1,39, 26,32)	1	0,63 (0,10, 3,91)	17,06 (3,54, 82,15)

Напомене: степени слободе (ДФ); интервал поузданости (ЦИ); подебљане ћелије означавају разлике које имају статистички значај при п<0,05.

Табела А (наставак). Ставови према правима трансродних особа: Пондерисани односи релативног ризика и интервали поузданости од 95% из усклађивања модела вишеструке номиналне логистичке регресије за социо-демографске карактеристике и познавање трансродних особа (n=432)

	ТРЕБА ИМ ДОЗВОЛИТИ ДА УСВАЈАЈУ ДЕЦУ			ТРЕБА ИХ ЗАШТИТИТИ ОД ДИСКРИМИНАЦИЈЕ			ТРЕБА ИМ ДОЗВОЛИТИ ДА СЛУЖЕ ВОЈСКУ		
	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ
	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)
Ф-статистика (ДФ) (п-вредност)	Ф(16, 19656) = 1,48, п>0,05			Ф(16, 19656) = 2,80, п<0,00			Ф(16, 19656) = 1,89, п<0,05		
Одсечак	1	0,44 (0,18, 1,05)	0,14 (0,04, 0,47)	1	1,21 (0,52, 2,82)	0,40 (0,13, 1,24)	1	1,29 (0,54, 3,09)	0,79 (0,26, 2,45)
Пол (реф.: женско)									
Мушкарци	1	0,91 (0,55, 1,50)	1,03 (0,44, 2,37)	1	0,90 (0,54, 1,50)	1,03 (0,44, 2,39)	1	0,70 (0,44, 1,12)	0,45 (0,23, 0,91)
Старост (реф.: старост 50-64)									
Старост 16-34	1	1,19 (0,66, 2,15)	2,43 (0,87, 6,76)	1	0,66 (0,36, 1,23)	0,85 (0,33, 2,18)	1	1,25 (0,71, 2,19)	0,93 (0,40, 2,19)
Старост 35-49	1	0,76 (0,40, 1,42)	1,82 (0,65, 5,06)	1	0,81 (0,43, 1,53)	0,47 (0,19, 1,19)	1	1,20 (0,68, 2,12)	0,73 (0,32, 1,65)
Образовање (реф.: основни и средњи ниво образовања)									
Висок ниво образовања	1	1,50 (0,90, 2,50)	0,79 (0,35, 1,78)	1	1,88 (1,13, 3,13)	0,92 (0,42, 2,05)	1	1,18 (0,73, 1,91)	0,77 (0,39, 1,52)
Приход (реф.: ниски приходи)									
Средњи приходи	1	0,69 (0,30, 1,58)	0,66 (0,22, 1,97)	1	1,74 (0,75, 4,05)	1,65 (0,59, 4,61)	1	0,69 (0,30, 1,57)	0,66 (0,23, 1,86)
Високи приходи	1	0,70 (0,30, 1,64)	0,27 (0,08, 0,89)	1	1,55 (0,66, 3,65)	0,55 (0,17, 1,81)	1	0,81 (0,35, 1,89)	0,41 (0,13, 1,25)
Познавање трансродних особа (реф.: не познаје трансродну особу)									
Познаје трансродну особу	1	2,07 (1,09, 3,93)	0,81 (0,25, 2,65)	1	3,14 (1,28, 7,70)	1,87 (0,45, 7,82)	1	2,96 (1,40, 6,27)	1,89 (0,64, 5,61)
Не знам	1	0,41 (0,06, 2,82)	1,33 (0,21, 8,53)	1	0,19 (0,03, 1,11)	7,15 (1,20, 42,48)	1	0,81 (0,19, 3,55)	4,22 (0,76, 23,37)

Напомене: степени слободе (ДФ); интервал поузданости (ЦИ); подебљане ћелије означавају разлике које имају статистички значај при п<0,05.

Табела Б. Ставови према трансродним особама: Пондерисани односи релативног ризика и интервали поузданости од 95% из усклађивања модела вишеструке номиналне логистичке регресије за социо-демографске карактеристике и познавање трансродних особа (n=432)

	ИМАЈУ НЕКИ ОБЛИК МЕНТАЛНОГ ОБОЉЕЊА			ИМАЈУ НЕКИ ОБЛИК ФИЗИЧКОГ ИНВАЛИДИТЕТА			ЖИВЕ У ГРЕХУ		
	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ
	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)
Ф-статистика (ДФ) (п-вредност)	Ф(16, 19656) = 2,28, п<0,00			Ф(16, 19656) = 2,44, п<0,00			Ф(16, 19656) = 1,44, п>0,05		
Одсечци	1	2,35 (1,00, 5,51)	0,34 (0,10, 1,12)	1	1,81 (0,78, 4,21)	0,54 (0,19, 1,55)	1	0,88 (0,38, 2,02)	0,36 (0,13, 1,00)
Пол (реф.: женско)									
Мушкарци	1	1,21 (0,75, 1,95)	1,89 (0,91, 3,91)	1	0,64 (0,39, 1,05)	1,08 (0,56, 2,05)	1	0,97 (0,58, 1,61)	1,03 (0,56, 1,89)
Старост (реф.: старост 50-64)									
Старост 16-34	1	1,24 (0,69, 2,21)	0,90 (0,39, 2,06)	1	0,90 (0,49, 1,66)	1,18 (0,57, 2,44)	1	1,47 (0,80, 2,72)	1,85 (0,51, 2,19)
Старост 35-49	1	1,10 (0,61, 1,96)	0,86 (0,37, 1,97)	1	0,83 (0,46, 1,50)	0,55 (0,25, 1,21)	1	1,23 (0,65, 2,31)	0,89 (0,44, 1,79)
Образовање (реф.: основни и средњи ниво образовања)									
Висок ниво образовања	1	0,47 (0,29, 0,77)	0,79 (0,40, 1,58)	1	0,49 (0,30, 0,80)	0,48 (0,26, 0,91)	1	0,50 (0,30, 0,85)	0,56 (0,31, 1,01)
Приход (реф.: ниски приходи)									
Средњи приходи	1	0,77 (0,34, 1,72)	0,91 (0,29, 2,85)	1	0,91 (0,41, 2,01)	1,20 (0,44, 3,25)	1	0,70 (0,32, 1,55)	1,42 (0,53, 3,82)
Високи приходи	1	0,50 (0,22, 1,14)	0,74 (0,23, 2,43)	1	0,59 (0,26, 1,33)	0,91 (0,32, 2,59)	1	0,68 (0,30, 1,52)	1,18 (0,42, 3,33)
Познавање трансродних особа (реф.: не познаје трансродну особу)									
Познаје трансродну особу	1	0,41 (0,22, 0,77)	0,48 (0,16, 1,42)	1	0,45 (0,23, 0,91)	0,41 (0,14, 1,24)	1	0,50 (0,22, 1,12)	1,14 (0,51, 2,52)
Не знам	1	1,06 (0,22, 5,22)	5,65 (1,20, 26,65)	1	0,95 (0,19, 4,80)	3,64 (0,66, 20,16)	1	2,14 (0,42, 10,93)	7,03 (1,53, 32,32)

Напомене: степени слободе (ДФ); интервал поузданости (ЦИ); подебљане ћелије означавају разлике које имају статистички значај при п<0,05.

Табела Б (наставак). Ставови према трансродним особама: Пондерисани односи релативног ризика и интервали поузданости од 95% из усклађивања модела вишеструке номиналне логистичке регресије за социо-демографске карактеристике и познавање трансродних особа (n=432)

	ПРЕДСТАВЉАЈУ ПРИРОДНУ ПОЈАВУ			ИМАЈУ ЈЕДИНСТВЕН ДУХОВНИ СКЛОП			ОСОБЕ КОЈЕ СЕ ОБЛАЧЕ И ЖИВЕ КАО ПРИПАДНИЦИ ЈЕДНОГ ПОЛА ИАКО СУ РОЂЕНЕ КАО ПРИПАДНИЦИ ДРУГОГ ПОЛА СУ ХРАБРЕ		
	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ
	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)
Ф-статистика (ДФ) (п-вредност)	Ф(16, 19656) = 1,87, п<0,05			Ф(16, 19656) = 1,95, п<0,05			Ф(16, 19656) = 1,13, п>0,05		
Одсечак	1	1,33 (0,59, 2,99)	0,19 (0,05, 0,68)	1	0,10 (0,02, 0,42)	0,48 (0,21, 1,08)	1	1,77 (0,80, 3,91)	0,35 (0,11, 1,07)
Пол (реф.: женско)									
Мушкарци	1	1,26 (0,78, 2,03)	1,01 (0,49, 2,08)	1	1,14 (0,62, 2,08)	0,91 (0,55, 1,49)	1	0,76 (0,47, 1,22)	1,37 (0,65, 2,89)
Старост (реф.: старост 50-64)									
Старост 16-34	1	0,39 (0,22, 0,69)	0,83 (0,35, 1,96)	1	0,58 (0,26, 1,26)	1,41 (0,78, 2,54)	1	1,03 (0,58, 1,84)	1,55 (0,68, 3,56)
Старост 35-49	1	0,46 (0,26, 0,83)	0,88 (0,37, 2,08)	1	0,75 (0,36, 1,54)	0,92 (0,50, 1,68)	1	0,96 (0,54, 1,71)	0,98 (0,42, 2,30)
Образовање (реф.: основни и средњи ниво образовања)									
Висок ниво образовања	1	2,54 (1,55, 4,17)	1,58 (0,77, 3,21)	1	1,77 (0,93, 3,38)	1,70 (1,04, 2,79)	1	1,72 (1,06, 2,81)	1,72 (0,88, 3,40)
Приход (реф.: ниски приходи)									
Средњи приходи	1	1,05 (0,48, 2,28)	1,53 (0,50, 4,74)	1	3,70 (0,89, 15,32)	1,00 (0,46, 2,18)	1	0,86 (0,40, 1,86)	0,62 (0,23, 1,65)
Високи приходи	1	0,90 (0,40, 2,01)	1,28 (0,40, 4,07)	1	1,67 (0,39, 7,15)	0,78 (0,35, 1,73)	1	0,70 (0,32, 1,53)	0,55 (0,19, 1,60)
Познавање трансродних особа (реф.: не познаје трансродну особу)									
Познаје трансродну особу	1	1,20 (0,61, 2,34)	1,59 (0,58, 4,30)	1	2,54 (1,17, 5,48)	1,13 (0,55, 2,31)	1	1,70 (0,87, 3,33)	1,02 (0,32, 3,23)
Не знам	1	0,47 (0,10, 2,24)	2,53 (0,55, 11,61)	1	9,90 (1,64, 59,94)	10,23 (1,78, 58,83)	1	0,86 (0,18, 4,06)	2,71 (0,52, 14,00)

Напомене: степени слободе (ДФ); интервал поузданости (ЦИ); подебљане ћелије означавају разлике које имају статистички значај при п<0,05.

Табела Ц. Ставови према трансродним особама у друштву: Пондерисани односи релативног ризика и интервали поузданости од 95% из усклађивања модела вишеструке номиналне логистичке регресије за социо-демографске карактеристике и познавање трансродних особа (n=432)

	ДРУШТВО У СРБИЈИ ЈЕ ОТИШЛО ПРЕДАЛЕКО У ДОЗВОЉАВАЊУ ОСОБАМА ДА СЕ ОБЛАЧЕ И ЖИВЕ КАО ПРИПАДНИЦИ ЈЕДНОГ ПОЛА ИАКО СУ РОЂЕНЕ КАКО ПРИПАДНИЦИ ДРУГОГ ПОЛА			СРБИЈА ПОСТАЈЕ ТОЛЕРАНТНИЈА ПРЕМА ОСОБАМА КОЈЕ СЕ ОБЛАЧЕ И ЖИВЕ КАО ПРИПАДНИЦИ ЈЕДНОГ ПОЛА ИАКО СУ РОЂЕНЕ КАО ПРИПАДНИЦИ ДРУГОГ ПОЛА			ЗАБРИЊАВА МЕ ИЗЛАГАЊЕ ДЕЦЕ ОСОБАМА КОЈЕ СЕ ОБЛАЧЕ И ЖИВЕ КАО ПРИПАДНИЦИ ЈЕДНОГ ПОЛА ИАКО СУ РОЂЕНЕ КАО ПРИПАДНИЦИ ДРУГОГ ПОЛА		
	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ
	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)
Ф-статистика (ДФ) (п-вредност)	Ф(16, 19656) = 2,34, п<0,00			Ф(16, 19656) = 121,77, п<0,00			Ф(16, 19656) = 2,19, п<0,00		
Одсечак	1	0,86 (0,38, 1,95)	0,39 (0,12, 1,31)	1	3,37 (1,34, 8,48)	0,53 (0,14, 1,91)	1	1,94 (0,86, 4,42)	0,17 (0,04, 0,65)
Пол (реф.: женско)									
Мушкарци	1	1,09 (0,66, 1,79)	1,53 (0,81, 2,87)	1	1,26 (0,76, 2,09)	1,41 (0,63, 3,16)	1	1,12 (0,71, 1,79)	1,92 (0,79, 4,66)
Старост (реф.: старост 50-64)									
Старост 16-34	1	1,54 (0,84, 2,83)	1,60 (0,74, 3,46)	1	0,89 (0,48, 1,67)	2,69 (0,92, 7,85)	1	1,50 (0,86, 2,60)	3,55 (1,38, 9,16)
Старост 35-49	1	1,39 (0,75, 2,59)	0,89 (0,40, 1,96)	1	0,78 (0,42, 1,42)	1,24 (0,42, 7,85)	1	0,85 (0,49, 1,48)	1,84 (0,64, 5,31)
Образовање (реф.: основни и средњи ниво образовања)									
Висок ниво образовања	1	0,32 (0,19, 0,54)	0,82 (0,42, 1,59)	1	0,78 (0,46, 1,30)	0,51 (0,23, 1,14)	1	0,52 (0,32, 0,85)	0,76 (0,34, 1,68)
Приход (реф.: ниски приходи)									
Средњи приходи	1	0,77 (0,34, 1,71)	0,56 (0,20, 1,53)	1	1,39 (0,56, 3,45)	0,59 (0,18, 1,93)	1	0,90 (0,41, 1,96)	0,51 (0,18, 1,49)
Високи приходи	1	0,98 (0,43, 2,21)	0,39 (0,13, 1,15)	1	0,98 (0,39, 2,44)	0,45 (0,14, 1,48)	1	0,83 (0,37, 1,85)	0,38 (0,12, 1,22)
Познавање трансродних особа (реф.: не познаје трансродну особу)									
Познаје трансродну особу	1	0,57 (0,28, 1,17)	0,51 (0,17, 1,55)	1	0,67 (0,35, 1,30)	0,45 (0,13, 1,54)	1	0,44 (0,23, 0,87)	0,67 (0,17, 2,55)
Не знам	1	4,92 (1,19, 20,28)	4,53 (0,62, 33,12)	1	3.25E06 (1.39E06, 7.62E06)	1.64E07 (4.59E06, 5.83E07)	1	2,22 (0,44, 11,30)	9,99 (1,76, 56,74)

Напомене: степени слободе (ДФ); интервал поузданости (ЦИ); подебљане ћелије означавају разлике које имају статистички значај при п<0,05.

Табела Ц (наставак). Ставови према трансродним особама у друштву: Пондерисани односи релативног ризика и интервали поузданости од 95% из усклађивања модела вишеструке номиналне логистичке регресије за социо-демографске карактеристике и познавање трансродних особа (n=432)

	КРШЕ ТРАДИЦИЈЕ МОЈЕ КУЛТУРЕ			ИМАЈУ ПОСЕБНО МЕСТО У ДРУШТВУ			ЖЕЛИМ ДА СРБИЈА УРАДИ ВИШЕ КАКО БИ ПРУЖИЛА ПОДРШКУ И ЗАШТИТУ ОСОБАМА КОЈЕ СЕ ОБЛАЧЕ И ЖИВЕ КАО ПРИПАДНИЦИ ЈЕДНОГ ПОЛА ИАКО СУ РОЂЕНЕ КАО ПРИПАДНИЦИ ДРУГОГ ПОЛА		
	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ	НЕ СЛАЖЕМ СЕ	СЛАЖЕМ СЕ	НЕ ЗНАМ
	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)	PPP (95% ЦИ)
Ф-статистика (ДФ) (п-вредност)	Ф(16, 19656) = 2,04, п<0,01			Ф(16, 19656) = 1,12, п>0,05			Ф(16, 19656) = 2,07, п<0,01		
Одсечак	1	1,57 (0,66, 3,74)	0,45 (0,13, 1,51)	1	0,83 (0,35, 1,98)	0,50 (0,19, 1,33)	1	0,95 (0,42, 2,18)	0,10 (0,02, 0,38)
Пол (реф.: женско)									
Мушкарци	1	1,20 (0,76, 1,89)	1,56 (0,64, 3,77)	1	0,88 (0,54, 1,44)	0,70 (0,39, 1,27)	1	1,11 (0,70, 1,75)	1,19 (0,52, 2,72)
Старост (реф.: старост 50-64)									
Старост 16-34	1	1,16 (0,67, 2,00)	0,73 (0,24, 2,25)	1	0,80 (0,45, 1,44)	1,62 (0,80, 3,30)	1	0,63 (0,36, 1,10)	2,73 (0,98, 7,55)
Старост 35-49	1	0,76 (0,44, 1,31)	0,83 (0,31, 2,20)	1	0,93 (0,51, 1,69)	1,42 (0,59, 2,89)	1	0,67 (0,39, 1,17)	1,81 (0,64, 5,12)
Образовање (реф.: основни и средњи ниво образовања)									
Висок ниво образовања	1	0,52 (0,33, 0,83)	0,32 (0,14, 0,73)	1	1,73 (1,02, 2,93)	1,34 (0,75, 2,39)	1	1,65 (1,03, 2,63)	2,12 (0,96, 4,69)
Приход (реф.: ниски приходи)									
Средњи приходи	1	1,38 (0,61, 3,08)	0,57 (0,17, 1,88)	1	0,58 (0,25, 1,35)	0,65 (0,27, 1,59)	1	1,01 (0,45, 2,27)	0,69 (0,23, 2,05)
Високи приходи	1	1,14 (0,50, 2,60)	0,61 (0,18, 2,03)	1	0,59 (0,25, 1,39)	0,43 (0,17, 1,12)	1	1,05 (0,46, 2,39)	0,37 (0,12, 1,20)
Познавање трансродних особа (реф.: не познаје трансродну особу)									
Познаје трансродну особу	1	0,40 (0,21, 0,79)	1,28 (0,42, 3,91)	1	0,95 (0,47, 1,90)	0,81 (0,35, 1,90)	1	2,17 (1,15, 4,12)	1,07 (0,25, 4,67)
Не знам	1	0,88 (0,21, 3,58)	3,01 (0,43, 21,13)	1	0,83 (0,15, 4,62)	2,53 (0,49, 13,04)	1	0,77 (0,20, 2,90)	4,02 (0,82, 19,76)

Напомене: степени слободе (ДФ); интервал поузданости (ЦИ); подебљане ћелије означавају разлике које имају статистички значај при п<0,05.

ПРИЛОГ II

ДОДАТАК УЗ ИПСОС МЕТОДОЛОГИЈУ ЗА ИЗВЕШТАЈЕ О ПОЈЕДИНАЧНОЈ ЗЕМЉИ

Ипсос, међународна компанија за истраживање тржишта, је 2016. године по први пут спровела истраживање Глобалних ставова о трансродним особама у 23 земље, укључујући Аргентину, Аустралију, Белгију, Бразил, Канаду, Кину, Француску, Немачку, Велику Британију, Мађарску, Индију⁵⁹, Италију, Јапан, Србију, Перу, Пољску, Русију, Јужноафричку Републику, Јужну Кореју, Шпанију, Шведску, Турску и Сједињене Државе. Институт Вилијамс, Ипсос и Базфид Њуз (Buzzfeed News) осмислили су анкету ради прикупљања података о јавном мишљењу о трансродним особама и сродним питањима јавне политике, а компанија Ипсос је анкету додала као засебан одељак у свом месечном онлајн истраживању „Global Advisor“. Компанија Ипсос је спровела анкету путем интернета у виду панела који је организовала и који одржава. Закључци анкете из 2016. године доступни су н [Public Support for Transgender Rights: A Twenty-three Country Survey](#).

Компанија Ипсос одржава велики панел са више од 4,7 милиона потенцијалних испитаника у 47 земаља, где непрекидно врши управљање регрутацијом и задржавањем панелиста. Компанија Ипсос врши регрутацију из различитих извора у покушају да формира разнолики панел потенцијалних испитаника и поставља циљеве за регрутацију на основу националног цензуса, популација које су тражене за потребе истраживања и панелних параметара, као што су трошење и стопе одзива. Компанија Ипсос регрутује већину панелиста путем интернета, преко реклама, веза на интернет страницама, директног обраћања путем е-поште и применом других метода. Појединци који дају сагласност за учешће у својству панелиста добијају подстицаје за учешће у панелу, а компанија Ипсос уклања из панела оне појединце који нису активни.⁶⁰ Како би припремила узорак за анкету о Глобалним ставовима према трансродним особама, компанија Ипсос користила је систем рутера за насумичан избор потенцијалних учесника у анкети међу панелистима из слоја за узорковање на основу цензуса специфичног за дату земљу, са квотама наведеним за пол, старост, ниво образовања и регион боравишта у земљи. Онлајн панели за пријаву могу се генерализовати јавности према узорковању квоте и пондерисању након стратификације ако су изабране одговарајуће карактеристике за добијање пондера.^{61, 62, 63} За потребе овог истраживања, користили смо стратегију узорковања и пондерисања коју је развила компанија Ипсос.

Током 2017. године, компанија Ипсос спровела је онлајн анкету о Глобалним ставовима о трансродним особама са учесницима из 27 земаља применом горе описаног приступа узорковању. Ипсос је спровео анкетирање током периода од 24. октобра 2017. и 7. новембра 2017. године међу панелистима из узорака из Аргентине, Аустралије, Белгије, Бразила, Канаде, Чилеа, Кине, Еквадора, Француске, Немачке, Велике Британије, Мађарске, Индије⁶⁴, Италије, Јапана, Малезије, Србије, Перуа, Пољске, Русије, Јужноафричке Републике, Јужне Кореје, Шпаније, Шведске, Турске и Сједињених Америчких Држава. Компанија Ипсос је 2017. године по први пут анкетирала панелисте из Чилеа, Еквадора, Малезије и Србије, док су анкете у осталих 23 земље спроведене током 2016. и 2017. године. Како би могли да учествују, појединци су морали бити старости између 16 и 64 године (изузев Сједињених Држава и Канаде где

појединци морају бити старости између 18 и 64 године), да имају приступ интернету и да дају сагласност за учешће у анкети. Анкета за 2017. годину садржала је бројна питања из анкете за 2016. године,⁶⁵ као и неке додатне ставке. Анкета се самостално спроводи на националном језику или на најчешће коришћеном језику у датој земљи. Тимови стручњака из земље удружили су снаге са компанијом Ипсос и преузели одговорност за превод и адаптацију изворне анкете за сваку земљу. Одговори дати у анкети су били анонимни, при чему компанија Ипсос није прикупљала личне податке од испитаника.⁶⁶

У земљама у којима је пенетрација интернета око 60% или више, подаци из анкете о Глобалним ставовима према трансродним особама сматрани су репрезентативним за одраслу популацију дате земље, под претпоставком избора одговарајућих варијабли за пондерисање.^{67, 68} Током 2017. године било је 16 земаља са бољим приступом интернету и већом пенетрацијом интернета, укључујући: Аргентину, Аустралију, Белгију, Канаду, Француску, Немачку, Велику Британију, Мађарску, Италију, Јапан, Пољску, Србију, Јужну Кореју, Шпанију, Шведску и Сједињене Америчке Државе. Осталих једанаест земаља, укључујући Бразил, Чиле, Кину, Еквадор, Индију, Малезију, Србију, Перу, Русију, Јужноафричку Републику и Турску, имало је мању пенетрацију интернета, па закључци из ових земаља нису национално репрезентативни и уместо тога више представљају богатију популацију која има приступ интернету. Поред тога, компанија Ипсос није прикупљала податке од појединаца у Кини или Србији са мање од средњошколског образовања или у Бразилу од појединаца са мање од основног образовања због ограничења пенетрације интернета.

Узорак испитаника за анкету током 2017. године обухватао је 19.747 одраслих особа из 27 различитих земаља. Анкете је попунило приближно по 500 панелиста из сваке од следећих земаља: Аргентина, Белгија, Чиле, Еквадор, Мађарска, Индија, Малезија, Србија, Перу, Пољска, Русија, Србија, Јужноафричка Република, Јужна Кореја, Шведска и Турска, поред око 1.000 панелиста из сваке од следећих земаља: Аустралија, Бразил, Канада, Кина, Француска, Велика Британија, Немачка, Италија, Јапан, Шпанија и Сједињене Америчке Државе.⁶⁹

У наставку наводимо ставке из анкете о Глобалним ставовима према трансродним особама за 2017. годину.

1. Неке особе се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола. На пример, особа која је на рођењу сматрана мушким новорођенчетом заправо се осећа као женско и стога се облачи и живи као жена, као и особа која је на рођењу сматрана женским новорођенчетом заправо се осећа као мушкарац и стога се облачи и живи као мушкарац.

Колико сте упознати, ако уопште, са оваквим особама? Изаберите све одговоре који су примењиви.

- Ретко или никада не срећем такве особе
- Виђам такве особе, али их лично не познајем
- Имам познанике који су такве особе
- Имам блиске пријатеље/чланове породице који су такве особе
- Ја сам таква особа⁷⁰
- Не знам

2. Наведите да ли се слажете или не слажете са сваком од следећих изјава о особама које се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола.

Треба им дозволити операције потврђивања пола како би се њихов род ускладио са идентитетом

Треба им дозволити да користе тоалет намењен особама пола са којим се поистовећују

Треба им дозволити да ступају у брак са особом истог пола с којим су рођени

Треба им дозволити да праве или рађају децу (ако је то биолошки могуће)

Треба им дозволити да усвајају децу

Власти треба да их заштите од дискриминације

Треба им дозволити да служе војску

Потпуно се слажем

Донекле се слажем

Донекле се не слажем

Нимало се не слажем

Не знам

3. Наведите да ли се слажете или не слажете са сваком од следећих изјава о особама које се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола..

Имају неки облик менталног обољења

Имају неки облик физичког инвалидитета

Живе у греху

Крше традиције моје културе

Представљају природну појаву

Имају посебно место у друштву

Имају јединствен духовни склоп

Потпуно се слажем

Донекле се слажем

Донекле се не слажем

Нимало се не слажем

Не знам

4. Наведите да ли се слажете или не слажете са сваком од следећих изјава о особама које се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола..

Друштво [у земљи] је отишло предалеко у дозвољавању особама да се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола

[Земља] постаје толерантнија према особама које се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола

Забрињава ме излагање деце особама које се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола

Особе које се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола су храбре

Желим да [земља] уради више како би пружиала подршку и заштиту особама које се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола

Потпуно се слажем
Донекле се слажем
Донекле се не слажем
Нимало се не слажем
Не знам

Напомена: У анкети није коришћен термин трансродна особа. Иако је термин трансродна особа све чешћи у међународном контексту и на неенглеском говорном подручју, није познато да ли је термин универзално познат. Како би се израдила питања која ће моћи боље да се разумеју у различитим земљама, компанија Ипсос је питала учеснике у анкети о особама чији тренутни родни идентитет се разликује од њиховог пола на рођењу. Пре него што им је достављена анкета, учесници су добили дефиницију, која је слична дефиницији статуса трансродне особе, путем опционалног модула о сексуалној оријентацији и родном идентитету (SOGI)⁷¹ у Систему за праћење бихејвиоралних фактора ризика (Behavioral Risk Factor Surveillance System - BRFSS). Ова дефиниција коју нуди BRFSS наводи следеће: „Неке особе описују себе као трансродне особе када осете да се њихов родни идентитет разликује од пола на рођењу. На пример, особа рођена у мушком телу која се осећа или живи као жена представља трансродну особу.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

¹ Најсвеобухватније академско истраживање представља: Зорица Мршевић, Трансродно лице правде (A transgender face of justice), Београд, Институт друштвених наука, 2017, стр. 79.

² Гордана Ћосић, Бити трансродна особа у Србији (*To be Trans Person in Serbia*), Радио Слободна Европа, 20. фебруар 2019. године, доступно на <https://www.slobodnaevropa.org/a/transrodnost-zakon-srbija/29781427.html>.

³ „Како је хомофобна земља постала најтраженије место за операције промене пола“ (*How a Homophobic Country Became a Go-To Spot for Gender Reassignment Surgery*), *Vice*, 5. јануар 2016. године, доступно на https://broadly.vice.com/en_us/article/how-a-homophobic-country-became-a-go-to-spot-for-gender-reassignment-surgery

⁴ Зорица Мршевић, *Op. cit.*, стр. 79..

⁵ Transgenderfeed, Стање права трансродних особа у Србији: трансродне особе се још увек надају бољој будућности (State of transgender rights in Serbia: Trans people still hope for a brighter future), 4. јануар 2018. године, доступно на <https://transgenderfeed.com/2018/01/04/state-transgender-rights-serbia-trans-people-still-hope-brighter-future/>.

⁶ Члан 21. став 3. Устава Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије бр. 98/2006*, 10. новембар 2006..

⁷ Члан 2. став 1. Закона о забрани дискриминације.

⁸ Члан 13. став 1. Закона о забрани дискриминације.

⁹ Најважнија надлежност је давање мишљења на притужбе. Током 2019. године, поднето је 12 притужби у којима се наводи дискриминација по основу родног идентитета (1,6% од укупног броја притужби).

¹⁰ Члан 5. Закона о младима, *Службени гласник Републике Србије бр. 50/2011*; члан 51. Закона о електронским медијима, *Службени гласник Републике Србије бр. 83/2014, 6/2016* - други закон; члан 5. Закона о полицији, *Службени гласник Републике Србије бр. 6/2016, 24/2018, 87/2018*; члан 21. Закона о здравственој заштити, *Службени гласник Републике Србије бр. 25/2019*.

¹¹ Видети Измене закона о здравственој заштити, „*Службени гласник Републике Србије*“ бр. 107/2005, 72/2009, 88/2010, 99/010 и 57/2011, и Измене закона о здравственом осигурању, „*Службени гласник Републике Србије*“ бр. 107/2005, исправка 109/005, 57/011. Међутим, проблем целоживотне хормонске терапије и скувих лекова није решен. Видети Само нека је шарено - истраживање потреба и проблема ЛГБТ заједнице у Србији за 2018. годину (*Just let it be colorful - research of the needs and problems of the LGBT community in Serbia for 2018*), стр. 43.

¹² Закон о јединственом матичном броју грађана прописује да, ако грађанин промени податке о свом полу, надлежни орган је дужан да изда нову идентификациону исправу у року од 15 дана. Закон о јединственом матичном броју грађана, *Службени гласник Републике Србије бр. 24/2018*, 3. април 2018. године. Поред тога, измене Закона о матичним књигама предвиђају могућност уноса података о етничкој припадности и промени пола одлуком надлежног органа на основу потврде надлежне здравствене установе. Закон о изменама и допунама Закона о матичним књигама, *Службени гласник Републике Србије бр. 47/18*, 28. јун 2018. године. .

¹³ Уставни суд Србије утврдио је да одбијање правног признавања промене пола код транс особа које су се подвргле операцији представља повреду права на приватност и права на достојанство подносиоца захтева. За више информација о овоме видети Татјана Папић, Право на приватност и правно признавање родног идентитета у Србији - Уставни суд Србије, *Анали - Београдска правна ревија*, 2016, бр. 3, стр. 113 - 125.

¹⁴ Правилник о начину издавања и обрасцу потврде надлежне здравствене установе о промени пола, бр. 110-00-392/2018-26, Министар здравља, 21. децембар 2018. године.

¹⁵ Омбудсман (заштитник грађана) је 2011. године израдио посебан извештај о ЛГБТИ популацији у Србији у којем се наводи да статус трансродних особа није адекватан. Неки од препознатих проблема су следећи: веома скупи трошкови операције, различите праксе у погледу уписа новог идентитета у матичне књиге и препреке при издавању нових исправа. Омбудсман, Посебан извештај о ЛГБТ популацији у Србији – људска права и друштвени статус, Београд, септембар 2011. године, стр. 14 – 18. Европска комисија је 2019. године захтевала од Србије да појача мере за заштиту припадника ЛГБТИ популације од дискриминације. Видети Европска комисија, Извештај о напретку Србије за 2019. годину, 29. април 2019. године, стр. 23.

¹⁶ У Србији је примећена висока стопа физичких или сексуалних напада због припадности жртве ЛГБТИ популацији (17%), укључујући и недавне инциденте. FRA, *A Long Way to Go for LGBTI equality*, 2020, стр. 39, 41. Такође видети резултате истраживања из 2016. године о перцепцији ЛГБТИ популације у погледу разлога због којих су изложени насиљу у Светлана Ђурђевић Лукић, Тања Јакоби (eds.), *Како реформа сектора безбедности утиче на људску безбедност у Србији: Поновна процена утицаја реформе сектора безбедности на ЛГБТ популацију (How the Security Sector Reform Affects Human Security in Serbia: Reassessing the Impact of Security Sector Reform on the LGBT Population)*, ОЕБС, Центар за истраживање јавних политика, 2017, стр. 25.

¹⁷ Скоро половина испитаника у анкети спроведеној 2012. године (47%) изјавила је да избегавају одређена места у страху да ће бити нападнути, да ће им бити прећено или да ће бити злостављани због њихове припадности ЛГБТИ популацији. Током 2019. године, један од три испитаника из ЛГБТИ популације (33%) изјавио је да увек или често избегава одређена места. Највећи удео испитаника који избегавају одређена места забележен је у Пољској (79%), Северној Македонији (77%) и Србији (76%). FRA, *A Long Way to Go for LGBTI equality*, 2020, стр. 25.

¹⁸ Члан 54а Кривичног законика. Такође, током 2016. године усвојене су измене и допуне Кривичног законика којим су проширени забрањени основи за дискриминацију за кривично дело које се тиче повреде равноправности тако да обухватају родни идентитет. Члан 128. Закона о изменама и допунама Кривичног законика, *Службени гласник Републике Србије* бр. 94/2016, 24. новембар 2016. године, члан 9. .

¹⁹ Комитет УН за елиминисање расне дискриминације, *Закључна опажања о комбиновању Другог до Петог периодичног извештаја о Србији*, 12. децембар 2018. године, став 3.

²⁰ Европска комисија против расизма и нетолеранције, Извештај о Србији (пети циклус надзора), Савет Европе, усвојено 22. марта 2017. године, стр. 10. Такође видети Годишњи извештај Повереника за заштиту равноправности за 2019. годину, март 2020. године, стр. 15, 109, 117.

²¹ Од извештаја за 2016. годину, Повереник позива на усвајање овог закона.

²² Стратегија превенције и заштите од дискриминације за период од 2013. до 2018. године, *Службени гласник Републике Србије* бр. 60/2013.

²³ Бити ЛГБТ у Источној Европи: Извештај за Србију (Being LGBT in Eastern Europe: Serbia Country Report, USAID, UNDP), 2017, стр. 24. Више о дискриминацији ЛГБТИ особа на тржишту рада видите у ИПСОС, Анкета о приходима и условима живота - социоекономски исходи за ЛГБТИ особе у поређењу са општом популацијом у Србији, октобар 2017; IDEAS, GLIC и XY Spektrum, Истраживање о положају ЛГБТ+ особа на тржишту рада, Београд, 2018.

²⁴ Центар за истраживање јавних политика, Бити геј ипак није сасвим ОК (Being gay though isn't quite ok), доступно на <http://www.publicpolicy.rs/Vojna%20slu%C5%BEba%20i%20seksualna%20orijentacija?lang=rs#.WBXCECTP3IU>.

²⁵ Светлана Ђурђевић Лукић, Тања Јакоби (eds.), *Op. cit.* стр. 36.

²⁶ *Ibid*, стр. 41.

²⁷ *Ibid*, стр. 42.

²⁸ Егал, Повереница за заштиту равноправности: Транс мајор Хелена дискриминисана, доступно на <http://www.egal.org.rs/en/about-us/important-announcements/110-commissioner-for-protection-of-equality-trans-major-helena-has-been-discriminated-against>.

²⁹ У овом извештају користи се термин „трансродна особа“ да означи „особе [које] се облаче и живе као припадници једног пола иако су рођене као припадници другог пола.“ Ова дефиниција је намерно широка тако да обухвати разноликоост идентитета припадника родних мањина у 27 земаља које су учествовале у великој анкети коју је спровела компанија Ипсос.

³⁰ Clark, J. & Jackson, C. (јануар 2018. године). *Глобални ставови о трансродним особама* (*Global Attitudes Toward Transgender People*). Ипсос. Преузето са: <https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/global-attitudes-toward-transgender-people>

³¹ Није јасно на основу одговора испитаника шта су мислили они испитаници који су навели „Не знам“, да ли је разлог што не разумеју питање, не знају да ли познају трансродне особе или нешто друго..

³² Међу испитаницима који нису трансродне особе, они који су изјавили да имају познанике, пријатеље или чланове породице кодирани су као „Познаје трансродну особу“; испитаници који су изјавили да ретко или никад не срећу трансродне особе или да виђају трансродне особе, али да их лично не познају и који нису навели да имају трансродне познанике, пријатеље или чланове породице кодирани су као „Не познаје трансродну особу“; и сви испитаници који су изјавили да „Не знају“ као одговор на питање да ли познају трансродне особе кодирани су као „Не знам“

³³ На сваког од њих применили смо моделе вишеструке нимоналне логистичке регресије како бисмо истражили како су пол, старост, образовање, приходи домаћинства и познавање трансродних особа на страни испитаника повезани са њиховим ставовима, уз усклађивање за све остале варијабле у моделу. Односи релативног ризика (PPP) преко 1,0 указују на већу вероватноћу одобравања датог одговора (у односу на „неслагање“) у вези са предметном варијаблом (нпр. пол); PPP мањи од 1,0 указује на мању вероватноћу одобравања датог одговора.

³⁴ Ставови према припадницима мањинских група (нпр. верске мањине, сексуалне мањине и расне или етничке мањине) дуго су предмет испитивања јавног мњења и истраживања ставова друштва, и истраживачи их користе као начин да измере и процене промене у нивоима друштвеног прихватања. Видети, на пример, закључке Општег друштвеног истраживања за 2018. годину (2018 General Social Survey) о расној неједнакости: <http://www.apnorc.org/projects/Pages/Changing-Attitudes-about-Racial-Inequality.aspx>

³⁵ Бити ЛГБТ у Источној Европи (Being LGBT in Eastern Europe), *Op. cit.*, стр. 11.

³⁶ *Ibid*, стр. 12; Такође видети FRA, *Op. cit.*, стр. 25, где 53% испитаника у Србији скоро никада није отворено о својој припадности ЛГБТИ популацији.

³⁷ Дуња Поточник, Хауард Вилијамсон, Омладинска политика у Србији (Youth Policy in Serbia), Савет Европе, стр. 19; Хомофобија и интернализована хомофобија у Србији (Homophobia and internalized homophobia in Serbia), Центар за квир студије, Београд, 2016, стр. 20. Видети такође Смиљка Томановић, Драган Станојевић, Млади у Србији 2015, Стања, опажања, веровања и надања (*Youth in Serbia 2015, Conditions, perceptions, beliefs and hopes*), SeCons, 2015, стр. 46, где је приказан веома висок проценат младих који имају традиционални приступ браку и партнерству. Такође, брак и одгајање деце нису препознати само као друштвене улоге које су потребне, већ и као веома пожељне улоге, према тврдњама Драгана Попадића, Зорана Павловића, Срећка Михајловића, *Youth Study Serbia 2018/19*, Friedrich Ebert Stiftung, стр. 33.

³⁸ Истраживање ЦеСИД-а, Покретачи радикализма и насилног екстремизма међу младима у Србији (*Drivers of Youth Radicalism and Violent Extremism in Serbia*), УНДП, новембар 2016, стр. 10.

³⁹ Видети, на пример, Светлана Ђурђевић Лукић, Тања Јакоби (eds.), *Op. cit.*, стр. 29.

⁴⁰ Видети, на пример, Повереник за заштиту равноправности, приговор бр. о7-00-564/2017-02, мишљење од 5. априла 2018. године.

⁴¹ *How a Homophobic Country Became a Go-To Spot for Gender Reassignment Surgery*, *Vice*, 5. јануар 2016. године, доступно на https://broadly.vice.com/en_us/article/how-a-homophobic-country-became-a-go-to-spot-for-gender-reassignment-surgery.

⁴² Притисак је вршило седам „традиционалних верских заједница“ које су протестовале против верских слобода које су дате чланом 18, као и против додавања родне равноправности у члану 21. Такође, упућивање на трансексуалне особе је намерно изостављено из коначне верзије члана 21, који предвиђа забрану дискриминације на основу сексуалне оријентације. Видети више: Београдски центар за људска права, Извештај о људским правима у Србији за 2009. годину: право, пракса и међународни стандарди заштите људских права, (*Report on Human Rights in Serbia in 2009: the Law, Practice and International Standards of Human Rights*), Београд, 2010, стр. 57-58. .

⁴³ Међутим, многи политичари и припадници „интелектуалне елите“ противили су се широкој дефиницији дискриминације. Један од њих је изјавио: „У следећем кораку, борба против дискриминације више неће бити довољна. Захтеваће једнакост. Након што добију законом загарантовану једнакост, отићи ће корак даље и захтеваће признавање друштвене еквивалентности. И за неколико година бићемо дужни да званично прихватимо да хомосексуалност има исту вредност као хетеросексуална оријентација.“ Видети Слободан Антонић, *Толеранција није довољна*, Политика, 19. март 2009. године, текст доступан на <http://www.politika.rs/pogledi/Slobodan-Antonic/TOLERANCIJA-NIJE-DOVOLJNA.sr.html>, 23 March 2013.

⁴⁴ Свети архијерејски синод Српске православне цркве нагласио је да не постоје научни докази да је сексуална оријентација урођена карактеристика, додајући да „одређени број истакнутих научника сматра трансексуалност менталним поремећајем“. Видети Исидора Стакић, *Хомофобија и говор мржње у јавном дискурсу у Србији: како националистички митови и стереотипи утичу на предрасуде против ЛГБТИ мањине* (*Homophobia and Hate Speech in Serbian Public Discourse: How Nationalist Myths and Stereotypes Influence Prejudices against the LGBT Minority*, *The Equal Rights Review*, Vol. Seven (2011), стр. 55.

⁴⁵ Овај преовлађујући став повезан је са праксом обавезне стерилизације транс особа које се подвргавају операцији потврђивања пола. Бити ЛГБТ у Источној Европи (*Being LGBT in Eastern Europe*), *Op. cit.*, стр. 28.

⁴⁶ Повереник за заштиту равноправности, приговор бр. 07-00-390/2018-02, мишљење од 2. августа 2018.

⁴⁷ Повереник за заштиту равноправности, приговор бр. 07-00-293/2018-02, мишљење од 19. јуна 2018.

⁴⁸ Ово такође показује и друга студија, Бојан Тепавчевић, Исеин Фетоски, Прекопута хомофобије, Анализа животног искуства ЛГБТ особа у Србији и препоруке за смањење дискриминације (*Across homophobia, Analysis of the life experience of LGBT people in Serbia and recommendations for reducing discrimination*), Сигуран пулс младих, Београд, 2014. Видети такође Испитивање јавног мњења о ЛГБТИ особама (*LGBTI Public Opinion Poll*), Western Balkans, National Democratic Institute, јун/јул 2015.

⁴⁹ Кларк и Џексон (2018). Веровање да је хомосексуалност болест је једно од најдубље укорениених предрасуда у Србији. Развој политика за заштиту ЛГБТ особа - Мере за заговарање (*Development of policies for the protection of LGBT persons - Advocacy measures*), Београд, USAID, 2017, стр. 5.

⁵⁰ Један академик изразио је негативан став о припадницима ЛГБТИ популације у једном часопису. Поменуто је ЛГБТИ особе у контексту ненормалности и болести, што је довело до идеје да особе другачије сексуалне оријентације нису људи попут других, да не треба да уживају у једнаким правима и да је хомосексуалност

ужасан феномен. У својој изјави, аутор је такође упоредио мозак особе другачије сексуалне оријентације са мозгом особа које показују знаке девијантног понашања, као што је педофилија. Виши суд у Београду донео је одлуку у којој се наводи да је аутор одговоран за дискриминацију ЛГБТ популације, за увреду њиховог достојанства и изражавање ставова који су штетни и подржавају широко распрострањене предрасуде о тој групи. Видети Виши суд у Београду, 11 П. бр. 2908/18, 28. јун 2018.

⁵¹ Видети, на пример, Повереник за заштиту равноправности, приговор бр. 171/2011, мишљење од 23. фебруара 2011. године .

⁵² Повереник за заштиту равноправности, приговор бр. 159/2010, мишљење од 23. децембра 2010.; Повереник за заштиту равноправности, приговор бр. 162/2010, мишљење од 27. децембра 2010.; Повереник за заштиту равноправности, приговор бр. 168, мишљење од 18. јануара 2012. Видети такође Годишњи извештај о стању људских права лезбејки, гејева, бисексуалаца, транс особа и интерсексуалних особа у Србији за период јануар - децембар 2018. (*Annual review of the human rights situation of lesbian, gay, bisexual, trans and intersex people in Serbia covering the period January - December 2018*); ILGA EUROPE, доступан на <https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/serbia.pdf> .

⁵³ Повереник за заштиту равноправности, приговор бр. 07-00-293/2018-02, мишљење од 19. јуна 2018.

⁵⁴ Повереник за заштиту равноправности, приговор бр. 07-00-390/2018-02, мишљење од 2. августа 2018.

⁵⁵ Ставови грађана према дискриминацији у Србији током 2019. године, стр. 30.

⁵⁶ Heeringa, S. G., West, B. T., & Berglund, P. A. (2017). *Applied survey data analysis*, 2nd ed. New York, NY: Chapman and Hall/CRC.

⁵⁷ Напомињемо да се ова процена разликује од коришћења термина „однос релативног ризика“ који се користи у областима попут епидемиологије. Тумачење експоненцијално процењених коефицијената вишеструке номиналне логистичке регресије представља проширење односа ризика у бинарној логистичкој регресији. Имајући у виду да основна категорија за поређење може да се промени у моделу вишеструке номиналне логистичке регресије, однос ризика се тумачи у односу на такву основну категорију, и из тог разлога је усвојен однос релативног ризика; такође видети StataCorp. (2017). *mlogit – вишеструка номинална (политомна) логистичка регресија*. Stata 15 Base Reference Manual. College Station, TX: Stata Press.

⁵⁸ <https://stats.idre.ucla.edu/stata/output/multinomial-logistic-regression-2/>

⁵⁹ Пре истраживања које спроводи Ипсос утврђено је да узорци панелиста којима су достављене онлајн анкете у Индији не представљају репрезентативни узорак опште популације. Подаци прикупљени анкетирањем панелиста путем интернета у Индији пружају додатне доказе за ову теорију. Стога, компанија Ипсос је организовала додатне интервјуе са узорком од 610 одраслих особа и из објављених података искључила податке прикупљене од првобитних панелиста уз Индије у онлајн анкети. Подаци прикупљени током интервјуа у Индији изнети су у анкети под називом *Public Support for Transgender Rights: A Twenty-three Country Survey* и у свим Ипсос публикацијама које садрже податке из анкете о Глобалним ставовима о трансродним особама, док подаци прикупљени првобитном онлајн анкетом од панелиста из Индије нису објављени.. Анкета која је коришћена током интервјуа садржала је иста питања као анкета о Глобалним ставовима о трансродним особама, као и низ додатних питања специфичних за правно и друштвено окружење у Индији. Учесници у анкети у Индији изабрани су насумичним узорковањем поштанских адреса на пет локалитета. Испитаници нису добили никакву надокнаду за учешће или попуњавање. Компанија Ипсос је уклонила идентификаторе личности приликом пречишћавања ових података.

⁶⁰ Панелисти добијају бодове на основу попуњавања анкете. Број добијених бодова представља функцију дужине анкете и њене сложености. Погодности не важе за панелисте који не попуне анкету. Учешће панелиста

у анкети се прати (ради уочавања неактивности, брзине и других варијабли) како би се утврдили проблеми са квалитетом. Како би панелисти задржали позицију у панелу треба редовно да учествују у анкетама; с друге стране, панелистима се даје значајан рок у којем треба да одговоре на анкету пре него што се означе као неактивни. Панелисти који су искључени или представљају другачији проблем редовно се уклањају из панела.

⁶¹ Kennedy, C., Mercer, A., Keeter, S., Hatley, N., McGeeney, K., & Gimenez, A. (2. мај 2016.). *Evaluating online nonprobability surveys*. Washington, DC: Pew Research Center. Преузето са: <https://www.pewresearch.org/methods/2016/05/02/evaluating-online-nonprobability-surveys/>

⁶² Mercer, A., Lau, A., Kennedy, C. (26. јануар 2018.). *For weighting online opt-in samples, what matters most?* Washington, DC: Pew Research Center. Преузето са: <https://www.pewresearch.org/methods/2018/01/26/for-weighting-online-opt-in-samples-what-matters-most/>

⁶³ Mercer, A. et al. (2018)

⁶⁴ Током 2017. године, анкета о Глобалним ставовима о трансродним особама спроведена је путем интернета на узорку Ипсос панелиста из Индије. Током 2017. године нису организовани интервјуи у Индији..

⁶⁵ Из верзије анкете за 2017. године уклоњена су питања социјалне близине о томе да ли испитаници желе трансродне особе као своје комшије, колеге, учитеље, војнике, изабране вође и чланове породице, као и питања о томе да ли трансродне особе треба да имају могућност да законски промене свој пол у личним исправама. Компанија Ипсос је додала нова питања од употреби родно осетљивих заменица и о политичким и друштвеним дешавањима..

⁶⁶ Ово не укључује податке из Индије где је компанија Ипсос прикупила личне податке од испитаника који су учествовали у интервјуима. Подаци прикупљени током ових интервјуа су поверљиви и Ипсос је уклонио идентификаторе личности приликом пречишћавања података.

⁶⁷ Док коришћење пондера заснованих на цензусу омогућава проналажење равнотеже између ових података како би одразили општу одраслу популацију, као што је случај код сваке методологије, постоје ограничења у погледу уопштености података заснованих на диференцијалним вероватноћама инклузије у оквир узорковања.

⁶⁸ Mercer et al. (2018)

⁶⁹ Прецизност онлајн анкета које спроводи компанија Ипсос израчунава се помоћу интервала поузданости +/- 3,1 процентних поена на узорцима од 1.000 и од +/- 4,5 процентних поена на узорцима од 500. За више информација о томе како Ипсос користи интервале поузданости посетите интернет страницу компаније Ипсос на <https://www.ipsos.com/en>

⁷⁰ Ова опција одговора коришћена је ради идентификације трансродних испитаника у узорку.

⁷¹ CDC. (2018). 2018 BRFSS Questionnaire. Atlanta, GA: CDC. Преузето са: https://www.cdc.gov/brfss/questionnaires/pdf-ques/2018_BRFSS_English_Questionnaire.pdf